

Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslam Toplumu Tasavvuru*

The Concept of Early Islamic Society in Terms of Determining of Goldziher's Approach to the Hadith

Rahile Kızılkaya Yılmaz**

Öz

İslamî ilimlerin farklı dallarına dair yaptığı çalışmalar sebebiyle önemli oryantalistler arasında zikredilen Ignaz Goldziher, Batı'da hadis çalışmalarının kurucusu kabul edilmektedir. Onun oryantalist hadis çalışmaları bakımından önemi, Batı düşünce geleneğinden tevarüs ettiği tarihî tenkid metodunu hadislere uygulama yolunu açmış olmasıdır. Oryantalist gelenek içerisinde haleflerini önemli ölçüde etkileyen Goldziher, hadis değerlendirmelerinde ilgili rivayetin metnini esas almakta ve onların İslâm'ın ilk iki yüzyıldaki dinî, tarihî ve sosyal gelişmelerinin ürünü olduğunu kabul etmektedir.

Bu çalışmada Goldziher'in İslâm'ın tebliğiyle birlikte Cahiliye Arap toplumunda meydana gelen değişimlere dair görüşleri ve hadisleri değerlendirirken ön plana çıkan temel iddiaları, onun temel eseri mahiyetinde kabul edilen *Muhammedanische Studien*'den hareketle analiz edilecektir. İslâm'ın geldiği ortamı ve ilgili dönemi anlamaya dönük çabasını eserinin tamamında ortaya koyan Goldziher, İslamî ilimlerin doğuşunu ve gelişimini bu şartlar çerçevesinde yorumlamaktadır. Goldziher'in hadis değerlendirmelerinin onun İslam dinine ve İslam tarihine dair görüşlerinden büyük ölçüde izler taşıdığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, İslam, Arap Toplumu, Hadis, Tarihî tenkid metodu

Abstract

Ignaz Goldziher is accepted as the founder of hadith studies in the West. He is attributed as facilitating the method of historical criticism—which he inherited from the Western thought tradition—to hadiths. Goldziher, who significantly influenced his successors in the orientalist tradition, uses narration as the basis for his hadith evaluations and accepts them as the product of the religious, historical, and social developments in the first two centuries of Islam.

In this study, Goldziher's primary assertions—generated while evaluating the views and hadiths about the changes within Arab society following the pronouncement of Islam—are analyzed with reference to his primary work, *Muhammedanische Studien*. Goldziher attempts to understand the environment of Islam. The relevant period during his work, interprets the birth and development of Islamic sciences within the framework of these conditions. It is possible that Goldziher's evaluations of hadith are influenced by his views on Islam and the history of Islam.

Keywords

Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Islam, Arab Society, Hadith, the Method of Historical Criticism

* Bu çalışma, Ignaz Goldziher'in ölümünün yüzüncü yılında onu ve hadise yaklaşımını daha sağlıklı bir şekilde değerlendirmeyi mümkün kılmak amacıyla kaleme alınmıştır.

** Sorumlu Yazar: Rahile Kızılkaya Yılmaz (Dr. Öğr. Üyesi), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: rahile.yilmaz@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0003-2711-7914

Atf: Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslam Toplumu Tasavvuru." *darulfunun ilahiyat* 32, 2 (2021): 421–456. <https://doi.org/10.26650/di.2021.32.2.944782>

Extended Summary

Ignaz Goldziher's (1850–1921) works form the basis of Islamic studies in the West. In order to understand his method of evaluating the hadiths, his ideas about Islamic history and the religion of Islam must first be analyzed. Goldziher's views on hadith cannot be evaluated independently of his views on the history of Islam. *Muhammedanische Studien* has been translated into different languages. In his book, which is accepted as the main source for hadith studies in the West, the author attempts to read hadith based on the history of Islam. Goldziher considers the revival process of the Arab society following the birth of Islam from his own perspective and through the conflicts in the history of Islam. According to him, the creed of the Prophet Muhammad is the product of an original genius that would enable him to become a Prophet in his own society. However, Muhammad's creed is unimportant for cultural history.

Goldziher suggests that the Islamic creed and the ancient Arab tradition are two ideologies irreconcilable in terms of their principles establishing social order. According to him, during the period of the birth of Islam there were tribes that were hostile to each other. Goldziher attempts to determine the dates when the hadiths emerged based on their contents and their texts. In addition, he claims that the majority of hadiths are the product of religious, historical, political, and social developments within the first two centuries of Islam. Goldziher had a significant influence on his successors in the orientalist paradigm, as he applied the method of historical criticism to the hadiths.

Goldziher's method of evaluating hadiths is closely related to his convictions about the religion of Islam and early Islamic society. He accepts hadith texts as the product of the conditions and period in which they emerged and provides the beginning of the dating of the hadiths considered important for hadith studies in the orientalist literature. During his studies, he attempts to reveal the influence of foreign cultures on Islam. Goldziher claims that the prayer in the Islamic creed was quoted by the Prophet Muhammad from Jewish and Christian sharia.

According to Goldziher's approach, the hadith is an oral tradition; Sunnah of Prophet is a tradition lived in religious or legal fields within the old Islamic society. The hadiths are the result of the religious, historical, and social developments of Islam in the first two centuries. However, Sunnah is the transmission of Arabic tradition during the Jahiliyya period as hadiths. By him idea that the Sunnah is the source of revelation settled in time. The legal aspect of the Prophetic Sunnah has increased in importance over time. Goldziher considers the hadiths as a set of teachings formed by "pious Muslims" according to the mentality of the Prophet Muhammad. According to his assessments, hadiths are a source for the birth of Islam and an important material for understanding the development and transformation process of Islam. Goldziher suggests that hadiths should be considered fabrications until proven otherwise. He neglects the most important aspect of the hadith—

which is the *isnad*—and dates the hadith texts based on their contents. Goldziher claims that the *isnads* are fabricated, and establishes a connection between politics and hadith. He argues that the political convictions of religious groups were disguised as hadith. According to his claim, although the Umayyads were anti-religious, they fabricated political hadiths to ensure the obedience of the people. Goldziher claims that religious life in Islamic societies was not based on the *Sunnah* in the early period. He also evaluates the hadiths on their afflictions and the end of the world on a political and social basis.

Goldziher, who envisions an Islamic society in which hadith fabrication activities are intense, reads and interprets the entire history of hadith from this perspective. According to him, hadiths ordering the showing of respect to the Arab race were fabricated. In addition, these fabricated hadiths are important in the development of nations in Islam. According to Goldziher's claim, apart from the sects, theological schools additionally fabricated hadith in order to impose their views and refute the views of their opponents. Opposing religious groups fabricated hadiths with the desire to accuse their opponents and legitimize their own opinions.

Goldziher suggests that religious circles opposing the administration fabricated hadiths in their favor. However, he claims that the Umayyad rulers also fabricated hadith in order to silence this opposition. Goldziher maintains that numerous hadiths have been fabricated on the principle of "equality of Muslims" as non-Arabs became Muslims—as a result of the spread of Islam to different lands. Goldziher claims that Islam was unable to prevent the tribal rivalries existing in the *Jahiliyya* Arab tradition.

Giriş

Batı’da İslam araştırmalarının temelini oluşturan çalışmalar kaleme alan Ignaz Goldziher (1850-1921), ortaya attığı iddialar ve teoriler sebebiyle özellikle hadis alanında otorite kabul edilmiştir. ‘Oryantalistlerin başvuru eseri’ şeklinde nitelendirilebilecek iki ciltten oluşan *Muhammedanische Studien* isimli çalışma, Doğulu ve Batılı pekçok araştırmacı tarafından övülmüş, onun bir çığır açtığı belirtilmiştir.¹ Goldziher’in oryantalist paradigma içerisinde çalışmalarını yürüten araştırmacılara iddialarını dayandırabilecekleri teorik temeller sağladığı dile getirilmiştir.² Onun sistemleştirdiği hadis araştırmaları daha sonraki araştırmacıları da etkilemiş, özellikle Joseph Schacht (1902-1969) gibi oryantalistler, onun şüpheciliğini daha ileriye taşımışlardır.³

1 Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 85. Örneğin Muhammed Mustafâ el-A‘zamî (ö. 2017), bu kitap hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “*Muhammedanische Studien* kitabı, yazıldığı zamandan günümüze kadar, şarkiyat sâhasında, araştırmacılara yol gösteren ‘Mukaddes İncil’ gibi telakki edilmiştir.”

Columbia Üniversitesi hocalarından Hamid Dabashi, *Post-Orientalism* adlı kitabında Goldziher’i “exemplary scholar of unsurpassed brilliance (emsalsiz ihtişama sahip örnek bir bilim adamı)” sözleriyle övmektedir. Hamid Dabashi, *Post-Orientalism: Knowledge and Power in Time of Terror* (New Brunswick, 2009), 107.

Louis Massignon (ö. 1962), Goldziher için “İslam araştırmalarının rakipsiz efendisi” tabirini kullanmaktadır. İbrahim, Hatiboğlu, “Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslam Dünyası ile Fikri Etkileşimi” *Marife (Oryantalizm Özel Sayısı) 2/3* (2002), 113.

Schacht’ın temel eseri *Origins*’ın hemen girişinde kendi kitabıyla ilgili “Goldziher’in başlattığı çalışmaların bir devamı olarak kabul görme umudu” Goldziher’in halefi konumundaki araştırmacılar üzerindeki etkisinin inkâr edilemez seviyede olduğunu ortaya koymaktadır. Bk. Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford: The Clarendon Press, 1975), V-VI. Schacht’ın ifâdeleri tam olarak şöyle: “...Kendisinden sık sık iktibaslarda bulunma fırsatı bulduğum Goldziher’e gelince, bu kitabın onun başlattığı çalışmaların mütevazî bir devamı kabul edilmesinden daha fazla bir şey umamam.”

- 2 Wael B. Hallaq, *Restating Orientalism: A Critique of Modern Knowledge* (New Yor: Columbia University Press, 2018) 172 vd. Hatta Goldziher sonrası oryantalistlerin her türlü çalışma ve eleştirisinin bu paradigma içinde kaldığına dair bk. Hallaq, *Restating Orientalism*, 172 vd.
- 3 Oryantalist gelenek içerisinde Goldziher ve haleflerinin bir ekol oluşturduğuna dair bk. Fatma, Kızıl, “Goldziher’den Schacht’a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği” *Hadis Tetkikleri Dergisi 7/2* (2009), 45-62.

Goldziher, sadece halefi konumundaki oryantalistleri etkilememiştir, kendisiyle muasır Hollandalı oryantalist Christian Snouck Hurgronje (1857-1936) gibi oryantalist araştırmacılar sürekli onunla irtibat halinde kalarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bk. Ahmet Tahir, Dayhan, *Memâlik-i Osmâniyye’yi Keşfe Çıkan Oryantalistler* (İstanbul: Rihle Kitap, 2011), 155-157.

Goldziher'in temel eseri kabul edilen *Muhammedanische Studien* İngilizce, Fransızca, Türkçe gibi dillere çevirilmiştir.⁴ Müellif, kitabında İslam tarihini esas alarak hadise ilgili meseleleri bu tarihî serüven özelinde okumaya çalışmıştır. Söz konusu eserin birinci cildinde Hz. Peygamber'i bir reformist olarak telakki eden Goldziher, İslam'ın eski Arap toplumunu nasıl değiştirdiği konusuna yoğunlaşmıştır. İslam'ın doğuşundan sonra Arap toplumunun ihya sürecini kendi perspektifinden ve ihtilaflar üzerinden okuyan Goldziher, İslam'ı farklı unsurları bir arada tutabilen bir güç ve Yahudiliğin özüne dönmesi için bir model olarak görmüştür.⁵ Birinci ciltte konular "Mürüvvet ve Din", "Arap kabileciliği ve İslam", "Arap ve Acem", "Şuûbiyye", "Şuûbiyye ve İlmi Yeri" başlıkları altında ele alınmakta ve bu konular, eserin ikinci cildinde hadisleri değerlendirirken öne sürdüğü iddialarına temel teşkil etmektedir. Hadis ile ilgili konuların ele alındığı ikinci ciltte ise "Hadis ve Sünnet", "Emevîler ve Abbâsîler", "İslam'da Fırka Kavgaları ve Hadis", "Hadis Uydurulmasına Karşı Gösterilen Tepki", "Tehzib-i ahlak ve Eğlence Vasıtası Olarak Hadis", "Talebü'l-hadis", "Hadislerin Yazı ile Tesbiti", "Hadis Literatürü" başlıklarına yer verilmektedir.

Goldziher'in hadisleri değerlendirme yöntemini tam olarak anlayabilmek için öncelikle onun İslam tarihi ve İslam dini hakkındaki fikirleri analiz edilmelidir. Zira onun hadis hakkındaki görüşleri, onun İslam tarihi ile ilgili kanaatlerinden bağımsız bir şekilde değerlendirilemez. Bu sebeple öncelikle onun temel eseri kabul edilen *Muhammedanische Studien*'de yer alan ana konular çerçevesinde Goldziher'in İslam dini ve tarihi hakkındaki kanaatlerine tasvirî bir şekilde yer verilecek, ardından onun hadisleri değerlendirirken öne sürdüğü iddialar analiz edilecektir. Hadislere yönelik yaklaşımını İslam dinine ve İslam tarihine dair görüşleri üzerine inşa eden Goldziher'in bu yöntemini ön plana çıkarmak, bu çalışmanın asıl amacını teşkil etmektedir.

4 Bu makalede *İslam Kültürü Araştırmaları* adıyla 2019 yılında Türkçe'ye tercüme edilen çalışma esas alınmıştır. Söz konusu çevirinin birinci cildi Cihad Tunç tarafından hazırlanmış, Mehmed Said Hatiboğlu'nun sunuşuyla basılmışken, ikinci cilt ise Mehmed Said Hatiboğlu ve Cihad Tunç tarafından beraber tercüme edilmiştir.

5 *Tagebuch*'un *Yevmiyyâtü Ignaz Goldziher* adıyla neşredilen Arapça tercümesinde yer alan şu ifadeler onun zihnindeki İslam ve Yahudilik adına yaptığı mukayese hakkında fikir vermektedir: "Şu son haftalarımı artık tamamiyle iman ettiğim İslamiyet ruhuyla geçirdim. Tüm benliğim ve duygularım Müslüman oldum ve İslâm'ın tek din olduğuna inandım. Artık tek hedefim Yahudiliği İslâmiyet'in ulaştığı olduğu bu aklı olgunluğa ve mantıkî seviyeye çıkarmak. Yine tecrübelerim bana öğretti ki: İslâm, ırkçılığa, hurafelere ve inançsızlığa karşı çıkan tek din". Muhammed Avni Abdurraûf, *Yevmiyyâtü Ignaz Goldziher* (Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî li't-terceme, 2016), 135.

Arap İslam Toplumunu Doğru Tanımak: Bedeviler ve İslam Akidesi

Arap İslam toplumunu doğru tanımayı sağlayacak bir basamak olarak Bedevilere ve onların İslam akidesi karşısında verdikleri tepkiyi analize yönelen Goldziher, cahiliyye Arap kabilelerinin, kendi örf ve geleneklerine bağlı yaşadıklarını ve bu geleneklerin bir takım dinî unsurlar barındırdığını düşünmektedir. Ona göre Hz. Muhammed’in⁶ getirdiği ilkeler, cahiliye Arapları’nın hayat görüşlerine ve atalarının uygulamalarına tamamen zıt idi. Bu nedenle Cahiliye Arapları Onun getirdiklerini tasdik etmekten kaçınmışlardır. Hatta kaçınmalarının asıl sebebi, Hz. Peygamber’in onları putlara tapmaktan men etmesi değil, bilakis ahirete inanmak, namaz kılmak, oruç tutmak gibi yükümlülükleri zorunlu kılan bir dinî düşüncenin kendilerine hâkim olmasını istememeleriydi. Ayrıca daha önce değer verdikleri şeylerin cehalet olarak gösterilmesini de kabul etmeyip, bir insanın önder olarak tanınması fikrine de sıcak bakmıyorlardı. İslam akidesine mesafeli Arap tasavvurundan sonra Goldziher, Hz. Peygamber’in şehirli olması sebebiyle bedeviler tarafından hoş karşılanmadığını da öne sürerek bedevilerin, kendi şeyhlerinde görmeye alışık oldukları üstün meziyetleri Hz. Peygamber’de bulamamalarıyla düşüncesini desteklemektedir.⁷

Goldziher’e göre Hz. Muhammed, şehirlileri dilinin fesahatini kullanarak; bedevileri de gaibten haberler vererek ikna etmiş; ancak yine de vahiylerinde bedevilerin ihtida konusunda çok inatçı olduklarını söylemiş ve bu konuda şikâyet etmiştir.⁸ Çünkü kendilerine mükâfat vaat edilerek inandırılan çöl Arapları, İslam’ı kabul ederek bütün ticari işlerinin yoluna gireceğini zannetmişti. Fakat İslam’ı kabul ettikten sonra işlerinin eskisi gibi yürüdüğünü görenler, İslam’dan çıkmıştır. Bu bağlamda Hac Suresi’nin on birinci ayetinde⁹ bahsedilen Allah’a göstermelik ibadet edenler, bu tip insanlardır. Bununla birlikte İslam’a girdikten sonra malları

6 Goldziher, eser boyunca bağlamına göre Muhammed ya da sadece Peygamber kelimelerini kullanmıştır. Ancak çalışmamızda onun görüşleri aktarılırken saygı ifadesi olan “Hz.” ifadesi tercih edilmiştir.

7 Ignaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları I* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 41, 42.

8 Goldziher’in işaret ettiği ayetler, Tevbe Suresi’nin 98-99. ayetleridir ve aslında Goldziher, ilgili yerde Kur’an-ı Kerim’in bizzat Hz. Peygamber tarafından yazıldığını iddia etmektedir. Söz konusu ayetlerin mealleri şöyle: 98. Bedevilerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur. O kötü haller kendi başlarına gelsin! Allah her şeyi çok iyi iştirir ve bilir. 99. Bedeviler arasında öyleleri de vardır ki, Allah’a ve âhiret gününe inanır, hayır yolunda harcadıklarını Allah’a yakın olmak ve peygamberin duasını almak için vesile sayar. Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır. Şüphesiz Allah başışlayıcıdır, esirgeyicidir.

9 İlgili ayetin meali şöyle: “Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsrân işte budur.”

ve hayvanları çoğalmış kimseler ise İslam'a karşı memnuniyetlerini ifade etmiştir. Ancak ne zaman işler ters giderse her şeyden İslam'ı sorumlu tutmuşlar ve inanmayı bırakmışlardır. Hz. Peygamber'in ahirette kurtuluşa ereceklerine dair verdiği müjdeler ise çöl Arapları'nı ilgilendirmiyordu, zira Kur'an'da kullanılan dile de yabancıydılar ve ne demek istediğini anlamıyorlardı.¹⁰ Goldziher, iddiasında ileri giderek bedevilerin İslam'ın ortaya çıkışında takındıkları tavır sebebiyle Hz. Peygamber'e isnat edilen ahkâm konularında arka planda tutulduklarını düşünmektedir. Ona göre İslam, yeni kuvvet bulmaya başladığı zamanlarda elde edilen savaş ganimetleri konusunda da şehirli Araplar'a nazaran bedeviler ihmal edilmiştir. Bu ihmal edilme durumu, Emevî halifesi II. Ömer'e kadar da devam etmiştir.¹¹

Araplar'ın, atalarının akidelerine başvurmak gibi bir âdetleri bulunduğunu ve Hz. Peygamber'in de bunu ortadan kaldırıp kendi akidesini kabul ettirmeyi planladığını belirten Goldziher, Araplar'ın geleneksel görüşlerinden vazgeçmeyip atalarının inançlarında bulamadıkları hiçbir yeni akideyi kabule yanaşmadıklarını söylemektedir. Hatta ona göre Araplar ilk etapta Hz. Peygamber'in akidesini genç bir delikanlının heyecanlı ve kendi şahsına münhasır akidesi olarak görmüşler; ancak bu genç, onların ilahlarına hücum edip ölmüş atalarını kâfir olarak nitelendirip lanetlemeye başlayınca bu yeni akideye düşmanca bir tavır takınmışlardır. Goldziher, bu noktada şu hususa dikkat çekmiştir: Hz. Peygamber'in akidesi, kendi kavmi içerisinde onun peygamber olmasını sağlayacak orijinal bir dehanın ürünü görülebilir; ancak kültür tarihi açısından önem verilmemiş olsa da bu fikirler, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta bulunuyordu. Öte yandan Hz. Peygamber'in akidesini orijinal kılan husus ise, bu akidenin Arap dünya görüşüne zıt olarak ilk önce Hz. Peygamber tarafından ortaya konulması ve ısrarla kabul ettirilmeye çalışılmasıdır.¹²

Araplar'ın Hıristiyanlık'a yabancı olmadıkları; ancak bu dine karşı alaka da göstermedikleri, muhalefet de etmedikleri tespitinde bulunan Goldziher, bu durumu Hıristiyanlar'ın kendi fikirlerini kılıç kullanarak Araplar'a kabul ettirmemeleriyle açıklamaktadır. Ona göre Hz. Muhammed ise Araplar'ın dünya görüşüne zıt görüşlerini onlarla mücadele ederek kabul ettirmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber'in mücadele etmesinin sebebi, onun getirdiği akide ve ahlakî kurallar ile Araplar'ın inanç ve geleneklerinin birbirine aykırı olması ve uzlaşma imkânlarının bulunmamasıydı. Ona göre bu zıtlığa işaret edecek iki kelime vardır ki bunlar din

10 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 45.

11 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 46.

12 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 51.

ve mürüvvettir. Goldziher, ‘din’ ile Hz. Muhammed’in dinini;¹³ ‘mürüvvet’ ile de Araplar’ın faziletini kastetmektedir. Ona göre Araplar için mürüvvet, kendi kavminin gelenekleri içerisinde bulunan faziletlerdir. Misafirperverlik, himâye, aile hukuku, kan davası bu faziletlerden bazılarıdır. Eski Araplar’ın toplumsal ilişkileri, adalet ve dürüstlük prensibi üzerine kurulmuştur. Bu açıdan İslam akidesi, Araplar’ın faziletlerine bütünüyle karşı değildir. Bununla birlikte İslam’ın hemen hemen uzlaşmaz bir zıddiyet içerisinde olduğu cahiliye Arapları’nın ahlak prensipleri de çok sayıdadır.

İslam’dan önceki Arap kabilelerinin, düşmanı affetmeyi ve onunla barışmayı rezil bir durum olarak gördüğünü belirten Goldziher, kendi paradigmasında önemli bir kavram olan ve İslam dininde yabancı kültürlerin tesirini aramaya çalışan çabasının bir ürünü olan “borrowing/ödünç alma”¹⁴ yaklaşımını bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Şöyle ki o, Arap kabilelerinin görüşlerinin temelinde Mısırlılar’ın ve Yunanlılar’ın izlerine rastlamak mümkündür, diyerek Yunanlılar’da bu duruma karşı genel bir kaidenin¹⁵ dahî varlığını belirtmektedir. Bu minvalde Arap kabileleri de hakaret gördükleri zaman hakarete mukabele etmeyi ayıplıyorlardı. Haksız muameleyi affetmeyi, kötülüğe iyilikle karşılık vermeyi de hoş görmüyorlardı, hatta bu davranışlar eski Araplar nezdinde alçaklık göstermekle eşdeğerdi. Goldziher, İslam akidesinin bu konuda önemli bir reform getirdiğini düşünmektedir. Affetmenin zayıflık değil, bilakis erdemli bir davranış olduğunu, kötülüğe karşı iyilik yapmanın büyük bir fazilet olduğunu ifade etmiştir ki bu ilkeleri Mekke halkı da çöl Arapları da ilk defa Hz. Peygamber’in ağzından duymuşlardır.¹⁶ Bu noktada Kur’an,

13 Hz. Muhammed’i İslam dininin kurucusu kabul eden Goldziher, İslam için “Muhammed’in dini” tabirini kullanmaktadır. Bk. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 54.

Goldziher’in Almanca kaleme aldığı günlüğü *Tagebuch*’un *Yevmiyyâtü Ignaz Goldziher* adıyla neşredilen Arapça tercümesi incelendiğinde onun İslam’a ve Müslümanlara dair kanaatlerini de görmek mümkündür. Yakın Doğu seyahati ve ilmî kariyeri boyunca yaşadığı tecrübelerinin yer aldığı bu günlüğü, Goldziher’in siyâsî, dînî, ilmî kimliği, insan ilişkileri, zafiyetleri ve duygusal yönü hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bk. Muhammed Avni Abdurraûf, *Yevmiyyâtü Ignaz Goldziher* (Kahire: el-Merkezü’l-Kavmî li’t-terceme, 2016).

14 Oryantalist paradigmanın önemli bir kavramı olan “kültürel ödünç alma/borrowing” için bk. Fatma Kızıl, “Avrupamerkezciliğin Bir Yansıması Olarak Oryantalist Söylem: Kültürel Ödünç Alma Kavramı”, *İnsan & Toplum* 3/6 (Aralık 2013), 323-332.

Goldziher’in (kültürel) ödünç almaya örnek olabilecek açıklamaları için bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 273.

15 Goldziher’in sözünü ettiği kaide şu: “Dostlara karşı tatlı, düşmanlara karşı acı olmak, birine yumuşak ötekine şiddetli olmak.”

16 Goldziher’in işaret ettiği ayet, Mü’minûn Suresi’nin 96. ayetidir. İlgili ayetin meali şöyle: “Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Onların yakıştırdıkları şeyleri biz çok iyi biliyoruz.”

eski Arap dünya görüşüne zıt olarak neyi öğretmişse, daha sonraki devirlerde müttaki Müslümanlar bu görüşü hadis hüviyetine büründürmüştür. Zira İslamî ilimlerin ahlaka dair eserlerine başvurulduğunda hiçbir eserde affetmek başlığının unutulmadığı görülecektir.¹⁷

Matem sırasında ölen kişinin bir kahraman veya harb sırasında savaşan bir cengaver olması halinde kabilenin kadınlarının yası tutulan kişinin mezarı üzerine saçlarını kesip koymalarını tasvir ettiği yerde parantez içi bir ifade olarak “burada ister istemez insanın aklına Yunanlılara aid gelenek gelmektedir”¹⁸ açıklamasını yaparak esasında her toplumda görülmesi muhtemel yas ve matem ritüelinin kaynağını başka bir medeniyette aramaktadır. Benzer bir yaklaşımla hadis literatürü içerisinde önemli bir yere sahip olan fiten edebiyatı ile Yahudiler’deki yüzyıllık takvimler arasında doğrudan ilişki kurmak¹⁹ suretiyle İslam dininde yabancı kültürlerin tesirini ortaya koymaya çalışmıştır.

İslam Akidesinin Arap Toplumu Üzerindeki Dönüştürücü Etkisi

İslam akidesi ile sadece Hz. Peygamber’in getirdiği inanç ve ahlak ilkelerini kastetmeyen Goldziher’e göre ‘İslam akidesi’, geniş manada İslam’ın bu akideye dayanan dünya görüşüdür ve bu görüş, Hz. Peygamber’e isnat edilen hadislerde ifadesini bulmaktadır.²⁰ İslam akidesinin emrettiği ibadetlerin Arap dünya görüşüne ve geleneklerine zıd olduğunu, özellikle namaz kılmanın onlara oldukça zor geldiğini iddia eden Goldziher, İslam akidesindeki namazın, Hz. Peygamber tarafından Yahudi ve Hıristiyan şeriatından iktibas edildiğini ve Müslümanlar’a öğretildiğini öne sürmektedir. Hatta Hz. Peygamber’in namaz ibadetini Arapça bir kelime ile değil de yine Hıristiyanlar’dan iktibas ettiği, onların dinî bir tabiri olan “salât” ile isimlendirmesini dikkate değer bulduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu isimlendirmenin Hıristiyanlar’dan alınması, Araplar arasında daha önce böyle bir ibadetin olmadığını göstermektedir. Hatta Hz. Peygamber’in ortaya çıkardığı namaz ibadetine karşı Araplar’ın oldukça menfî bir tavır takınıp bu ibadeti kabul etmekte zorlandıklarını belirten Goldziher, işte tam bu noktada miracın bir menkıbe olarak ortaya atıldığını iddia etmektedir.²¹

17 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 57.

18 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 339.

19 Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 102.

20 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 97. İslâm aleminin son dönemde içinde bulunduğu rehavete dikkat çekerek hoşnutsuzluğunu dile getiren Goldziher, bu durumun Müslümanların akidelerinden uzaklaşmalarına bağlamaktadır. Abdurraûf, *Yevmiyyât*, 42.

21 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 80.

Toplumsal düzeni tesis eden ilkeler açısından İslam akidesi ile eski Arap geleneğinin uzlaştırılamayacak iki ayrı kutup olduğunu iddia eden Goldziher, Araplar'ın toplumsal düzeninin kabilelerin birbirleriyle ilişkileri üzerine kurulduğunu söylemektedir. Ona göre bir kabileye mensup olmak, insanları birleştiren ve aynı zamanda diğer insanlardan da ayıran bir bağıdır ve bir kabilenin diğer kabilelere üstünlüğü, atalarının şerefine ve üstünlüğüne dayalıydı. Öyle ki eğer bir kabilenin atalarının şan ve şerefelerinden az bahsedilmişse, bu durum zikredilen kabilenin alay edilmesine sebep oluyordu. Ancak atalarına ve onların geleneklerine bağlılığın da Araplar için önemli bir husus olduğunu belirten Goldziher, atalarının şan ve şerefine sövmenin, Araplar için bir savaş sebebi sayıldığını, bu bakımdan karşılıklı sövmeye dayanan şiirli mücadelenin yani hicivin, iki kabile arasında savaşın başlangıcı kabul edildiğini, hicivlerin son bulmasının da savaşın bitişi anlamına geldiğini belirtmektedir.

İslam akidesinin, kabilecilik anlayışının bir tezahürü olan hiciv geleneğine karşı çıktığını, Müslüman olmaları hasebiyle bir araya gelen bütün insanların birbirine eşit ve kardeş oldukları inancını ortaya attığını tespit eden Goldziher, aslında bu inancın temelinde Hz. Muhammed'in ilk tohumlarını Medine'de attığı etrafındaki az sayıdaki Müslümana bildirdiği akide bulunduğunu düşünmektedir. Bu düşüncesini dile getiren Goldziher, bu sefer söz konusu akidenin niçin ortaya çıktığı sorusuyla ilgilenmeye başlar. Ona göre söz konusu akideyi ortaya çıkaran ilk sâik, Mekkeliler'in hicretlerinden sonra Mekke'de kalan kabiledaşları ile ilişkilerini kesmektir. Çünkü Hz. Muhammed ve yanındaki Mekkeliler, kendi kabiledaşları ile savaşmak zorundaydılar ve bu durum eski Arap geleneğine göre vefasızlık göstergesiydi. Bu nedenle Hz. Peygamber, kabileciliğin değersiz bir bağ olduğunu bildirmek zorunda kalmıştı. Böylece Müslümanlar bir kabileye mensubiyetin değil de İslam'ın birleştirici unsur olduğuna inandılar.²² Hatta eski Cahiliye zihniyetinin yansıması olarak kabileciliğin neden olduğu düşmanlığı okudukları şiirlerle tekrar canlandırma ihtimalleri bulunan şairlere mesafeli bakmıştır.²³

Arap Kabileciliği ve İslam

Arap kabilelerinin hem kendi içlerinde hem de karşılıklı ilişkilerinin günlük hayatta bazı tezahürleri bulunduğunu belirten Goldziher, bunun önemli üç tezahürü

22 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 97-98.

23 Goldziher'in işaret ettiği ayet, Şuarâ Suresi'nin 224. ayetidir. İlgili ayetin meali şöyle: "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar."

olarak Müfâhare,²⁴ Şiar²⁵ ve Tehâlûf'ü²⁶ sıralamış; ancak ona göre İslam akidesi bütün Müslümanlar'ın birbirine eşit olduğunu bildiren prensibinin ışığında bunları da yasaklamıştır. Çünkü İslam akidesi, bütün Müslümanları eşit ve kardeş gören inançtan hareketle tehâlûfe karşı çıkmıştır; çünkü tehâlûf, kabileler arasında ayrılmaya teşvik ediyor ve ittifaka dâhil olmayan diğer kabilelere karşı düşmanlığa sevk ediyordu. Yine ona göre genel kardeşliği öngören bir akidenin tehâlûf gibi münferit kabilelerin kardeşliğine ehemmiyet vermesi beklenmeyecek bir durumdur. Bu sebeple Hz. Muhammed'e “İslam'da yemin kardeşliği yoktur”²⁷ sözü nispet edilmiştir.²⁸

Goldziher, Hz. Peygamber'in cahiliye Arapları'nın değer verdiği geleneklerini ya ortadan kaldırdığını ya da tümünden değiştirdiğini ifade ederek söz konusu değişimi konu alan Veda Hacci'nin bu yönüyle Müslümanlar tarafından üstün bir gayretle korunup yayıldığını söylemektedir. Müslümanların Veda Hacci'na attıkları öneme rağmen, onların dahi hangi kısmının sahîh olduğu hususunda karar veremediklerini söyleyen Goldziher, İslam'ın dağ vaazı olarak nitelendirdiği bu konuşmanın Hz. Peygamber'den sonraki nesillerin mahsülü olduğunu savunmuştur. Öte yandan Goldziher'e göre Hz. Muhammed, İslam'ı cihanşümül kılmak arzusundaydı. Bu nedenle ırk ve renk farklılığını İlahi kudretin bir sembolü olarak görüyordu. İşte bu sâikle İslam'ın farklı beldelere yayılmasını sağlayan fetih hareketleri sonucunda Müslüman olan yabancılar –gayri Arap ırklar-, Müslümanlar'ın eşitliğine dair inancına sıkı sıkıya bağlı kalmışlar ve buna dair sayısız hadis uydurmuşlardır. Bu hadisler, Arap toplumu içindeki kabileciliğin ortadan kaldırılmasına yönelik uydurulan hadislerden daha sonraki bir devreye aittir.²⁹

24 Goldziher'in açıklaması şöyle: “Müfâhare, şairleri tarafından Arap kabilelerinin övülmesidir. En çok uygulanan şekliyle müfâhare şöyle gerçekleşmekteydi: Savaşın başlamasından önce kabilenin kahramanı öne çıkar ve düşmana karşı kabilenin asaletini yüksek seviyesini ortaya koyarak şu narayı atar: Beni tanıyan bilir, tanımayan da şimdi bilsin. Harb esnasında münakaşa eden muarızına karşı nesebini zikreder.” Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 103.

25 Kabileciliğin tezahürlerinden olan şiar, Araplar'ın eski kahramanlarının isimlerini tehlike anında onlardan yardım istemek için zikretmeleri, bir nevi savaş nidasıdır. Hatta Araplar için yardım çağrısı olarak kullanıldığında gereğini yerine getirmek gurur vesilesidir. İslam'ın kabile çatışmasını hatırlatabilen ve düşmanlığını yeniden canlandırabilecek her şeyi ortadan kaldırması gerekiyordu. Goldziher'e göre bu gereklilik, dinî cihetten değil, şiar gibi kabilecilik tezahürlerinin ayrıncı vasıflarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Müslümanlar kendi müşrik kardeşlerine, kendileriyle kan bağı bulunan akrabalarıyla savaşıyordu ve şiar gibi kabileciliği çağrıştıran harp nidalarını kullanamazlardı. Bu bakımdan şiarı kendilerine göre değiştirmişler ve Bedir'de احد (ehad), Uhud'da امت (emut) diye bağırıyorlardı. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 112.

26 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 102.

27 Buhârî, “Edeb”, 67.

28 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 120.

29 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 124-125.

Toplumların Eşitliğini Öngören Hadisler ve Safkan Araplar ile Mevâfî Çekişmesi

Goldziher'e göre Müslüman Araplar ile Arap olmayan toplumların eşitliğini öngören hadisler, aslında günlük hayatta bu eşitlik ilkesinin uygulanmadığını göstermektedir. Zira Arap ırkçılığının önüne geçmek için bütün Müslümanlar'ın eşit olduğuna dair hadisler uydurularak Hz. Muhammed'e veya diğer otoritelere dayandırılmıştır. Bu hadisleri, İslam toplumuna hâkim olmak isteyen dinî otoriteler ile kendi menfaatlerini koruma çabasıyla Peygamber otoritesine başvuran gayri Araplar uydurmuşlardır ve uydurulan bu türden hadislerle verilebilecek en bariz örnek, Veda Hutbesi'dir.³⁰

Müslüman halkları tanımayla ve sınıflandırmaya dair tespitlerine yer veren Goldziher, İslam'ın zuhurundan sonra gerçekleşen fetih hareketleri neticesinde Müslümanların çeşitli sınıflara ayrıldığını söyleyerek Avusturyalı oryantalist Alfred von Kremer'in (ö. 1889)³¹ tasniflendirmesini paylaşmıştır: Safkan Araplar, Gayri Araplar, Mevâfî. Ona göre mevâfî tabiri, önceleri bir Arap kabilesinin bünyesine dâhil edilen gayri Arap kimselere delalet etmezken ilerleyen süreçte anlamı değişmiştir. Buna göre mevâfî, ataları ve kendileri ister azatlı köle, ister hür olsun Müslüman olarak Arap toplumuna dâhil olan gayri Arap kimseler demektir.

Mevâfînin yükselişinin sadece idarî alanla sınırlı kalmadığını, onların ilmî sahada özellikle dinî ilimlerde ön safta yer aldıklarını bildiren Goldziher, onların Kur'an kıraati, tefsir, hadis, fıkıh ilimleri ile meşgul olduklarını belirtmektedir. Esasında bu görüş, Goldziher'in muasırlarından Alman oryantalist Paul Anton de Lagarde (ö. 1891) tarafından da dile getirilmiştir. İncil üzerine araştırmalarıyla bilinen Lagarde'ye göre İslami ilimlerle meşgul olan önemli âlimler, Sami kökene sahip değildirler. Lagarde'nin bu genellemeci ifadesi, Alfred von Kremer tarafından kısmen kabul edilerek "Hicrî ilk iki yüzyılda Kur'an, tefsir, hadis ve fıkıh ile ilgili pekçok çalışmanın mevâfî ulema tarafından yapıldığı" iddiasına dönüştürülmüştür. Mevalinin konumu ve etkisine yönelik bu yargı, sonraki oryantalist araştırmacılar tarafından kabul edilerek sürdürülmüş öyle ki mevâfînin İslam ilim geleneğinin

30 Goldziher'in bu minvalde uydurulduğunu iddia ettiği hadis şudur: "*Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Adem'in çocuklarıdır, Adem ise topraktanır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap'a üstünlüğü olmadığı gibi; kırmızı tenlinin siyaha, siyahın da kırmızı tenliye bir üstünlüğü yoktur.*" Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned* 38, 474.

31 Alman oryantalist Paul Anton de Lagarde (ö. 1891), İslami ilimlerle meşgul olan önemli âlimlerin Sami kökene sahip olmadıklarını belirtmiş; ancak onun bu genellemeci ifadesi, Alfred von Kremer tarafından kısmen kabul edilerek "Hicrî ilk iki yüzyılda Kur'an, tefsir, hadis ve fıkıh ile ilgili pekçok çalışmanın mevâfî ulema tarafından yapıldığı" iddiasına dönüştürülmüştür. Bk. Necmettin Kızılkaya, "Oryantalist Literatürde Ebû Hanîfe (v. 150/767) Algısı" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 385.

tesisinde Arap topluluklarla kıyaslandığında daha etkin bir konuma sahip oldukları iddiasına dönüşmüştür.³² Safkan Arapların Arap dili ve eski şiirlerle ilgilendiklerini, hatta Arap dili sahasında da mevâlînin gerisinde kalma sebeplerini, Araplar'ın mevâlîyi aşağıya göreyerek onların tetkikleri ile ilgilenmemesi şeklinde özetleyen Goldziher, atalarıyla övünen safkan Arapların, mevâlînin bu çabasını, ne olduğu bilinmeyen neseplerinin ayıbını örtme gayreti olarak görmektedir. Ona göre mevâlînin pek çok sahada Araplar'ın önüne geçmesinden sonra Hz. Peygamber'e şu söz, söylettirilmiştir:³³ “*Her millet bir yardım kaynağına sahiptir. Kureyş'in³⁴ yardım kaynağı da mevâlîdir.*”³⁵ Öyle ki Buhârî (ö. 256/870), mevâlîye kadılık gibi idari görevlerin verilebileceğine dair “باب استقضاء الموالي واستعمالهم” ifadeleriyle müstakil bir bâb açmış,³⁶ İslam'ın eski zamanlarından beri mevâlînin Araplar ile eşit tutulduğunu ifade eden haberi, Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) mevlâsı Nâfi'den (ö. 117/735) nakletmiştir.³⁷ Yine ona göre bu türden haberler, mevâlînin siyasî alandaki konumlarını meşru gösterme çabasına hizmet etmektedir.

32 Kızılkaya, “Oryantalist Literatürde Ebû Hanîfe (v. 150/767) Algısı”, 385. Oryantalist paradigma içerisinde üreten araştırmacıların mevâlînin dikkat çekilen bu ayrıcalıklı konumunu öne çıkararak söz konusu iddiayı sürdürdüklerine dair bk. Kızılkaya, “Oryantalist Literatürde Ebû Hanîfe (v. 150/767) Algısı”, 385.

Kâdî Şüreyh, Hasan-ı Basrî, Mekke fukahâsından Amr b. Dînâr, Ebû Hanîfe, Evzâî ve Tâvûs gibi önemli hukukçuların mevaliden olması, Kıraat ilmi için önemli kabul edilen yedi kıraat imamından üçünün mevâlî olması, Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ ile Cehmiyye'nin kurucusu Cehm b. Safvân'ın, Cebriyye görüşünü ilk defa savunan Ca'd b. Dirhem ile İbn İshak ve Hammâd er-Râviye'nin mevâlî olması, İslamî ilimlerin teşekkül döneminde ve daha sonraki gelişim aşamasında mevâlînin Arap topluluklarla mukayese edildiğinde aktif bir rol üstlendiklerini ortaya koymaktadır. Ancak bu tespitin genellenemeyeceği konusunda farklı kanaatlerin de bulunduğu ifade edilmelidir. Bk. İsmail Yiğit, “Mevâlî” *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevali> (15.07.2021).

33 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 178 vd.

34 Goldziher, bu hadiste sadece Kureyş kabilesinin değil; genel olarak Araplar'ın kastedildiğini savunur.

35 Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 40/233 (Hadis no: 24197), 43/148 (Hadis no: 26020).

36 Buhârî, “Ahkâm”, 25.

37 Buhârî'nin *Sahih*'inde Kitâbu'l-ahkâm'da 25. bâbın tek hadisi olan bu rivayetin metni şu ifadelerle yer almaktadır:

حدثنا عثمان بن صالح حدثنا عبد الله بن وهب أخبرني ابن جريج أن نافعاً أخبره أن ابن عمر رضي الله عنهما أخبره قال كان سالم مولى أبي حذيفة يوم المهاجرين الأولين وأصحاب النبي صلى الله عليه وسلم في مسجد قباء فيهم أبو بكر وعمر وأبو سلمة وزيد وعامر بن ربيعة

İlgili hadisin tercümesi aşağıda yer almaktadır:

Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim, Medine'ye ilk hicret etmiş olan Muhâcirler'e ve Peygamber'in (sa) sahâbilerine Kubâ Mescidi'nde imamlık ederdi. Bu cemâatin içinde Ebû Bekr es-Sıddîk, Ömer b. Hattâb, [Mü'minlerin annesi Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'den önceki eşi] Ebû Seleme b. Abdî'l-Esed el-Mahzûmî, Zeyd b. Harise [veya İlk Muhâcirler'den Zeyd b. Hattâb el-Adevî] ve Âmir b. Rabîa el-Anezî vardı.

Mevâlinin Arap diline oldukça ehemmiyet verdiğini, öyle ki bu dile Araplar'dan daha fazla hizmet ettiklerini belirten Goldziher, söz konusu durumun ırk farkının ortadan kalkmasına yardımcı olduğunu düşünmektedir. Hatta bu durumun, Hz. Peygamber'in ağzıyla ifade ettirildiğini de şu sözleriyle iddia etmektedir: "Tabiatıyla bunu Muhammed'den daha az otoriteli biri ifade edecek değildi. Ona şöyle söyletirler:³⁸ 'Ey insanlar! Allah bir tek Allah'tır ve bütün insanların asli ceddî, aynı asli ceddîdir. Din aynı dindir. Arap lisanı sizden herhangi birinizin ne babası, ne de anasıdır. O bir lisandan başka bir şey değildir. Kim Arapça konuşursa, o Arap'tır',³⁹ 'Farslılar'dan İslam olan (aynen bir) Kureyşli'dir.'⁴⁰

Safkan Araplar'ın bu ırkçı telakkilerine karşı mevâlinin de boş durmadığını belirten Goldziher'e göre aslında onların hakir görülmelerinin ana sebebi, yabancı menşeli olmalarıdır. Bu sebebi ortadan kaldırmak için İslam'a girişleri sırasında taşıdıkları yabancı isimleri Arapça isimler ile değiştirmişler, uydurma şecereler ile kendilerini Araplara nispet etmişler; ancak mevâlinin bu faaliyetleri sadece Arap milliyetçilerinin değil dindar çevrelerin de tepkisini çekmiştir. Dinî otoritelerin itiraz etmelerinin sebebi ise Hz. Muhammed'in Kur'an'da nesep sahtekârlığını yasaklaması, kendi babası dışında birine soyunu bağlayan kimseyi kâfir ilan etmesidir.⁴¹ Bununla yetinmeyip kendi yasaklayıcı cümlelerini de Peygamber'e dayandırmışlar ve Hz. Peygamber'e şöyle söyletmişler:⁴² "Başka birini kendi babası olarak gösteren veya kendisinininkinden başka birinin kabilesine kaçak bir şekilde intisap eden kimseye iki defa lanet olsun."⁴³

Goldziher'e göre ırk ve kabile farkı gözetmeksizin bütün Müslümanlar'ın eşit olduğunu öngören akideyi sadece Hâricî fırka ciddiye almış, bunun neticesinde pek çok mevâlî bu firkanın müntesibi haline gelmiş ve bu kimseler Muaviye zamanında isyan çıkarmışlardır. Bu küçük isyan, İslam tarihçilerinin Şuûbiyye temsilcileri olarak Hâricîler'e işaret etmesinin nedenini açıklamaktadır. Goldziher, Hâricîler ile Şuûbiyye'yi farklı iki fırka olarak değerlendirmektedir. Dinî otoritelerin ve safkan Araplar'ın gayretlerine rağmen, nesep hırsızlığının sürdüğünü belirten Goldziher,

38 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 180.

39 İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995-1421/2000), 21/407, 24/224-225; el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevzûa ve eseruha's-seyyi' fi'l-ümme*, (Riyad: Dâru'l-Maârif, 1412/1992), 2/325 (Rivayet no: 926).

40 Süyûtî, *el-Câmi'u's-sagîr fi ehâdisi'l-beşîr ve'n-nezîr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 514 (Rivayet no: 8438); Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 4/383 (Rivayet no: 11021), 12/92 (Rivayet no: 34137).

41 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 201.

42 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 204.

43 Buhârî, "Megâzî", 56; "Ferâiz", 29; Müslim, "İman", 114; "Hac", 467.

kaynaklarda buna pek çok misalin bulunduğunu söylemektedir.⁴⁴ Özellikle Abbâsîler devrinde nesep hırsızlığının yaygın olduğunu ve hanedanlık iddiasında bulunabilmek için halifenin saray adamlarının “nesep uydurma ticareti” yaptığını öne sürmektedir. Ona göre Şuûbiyye'nin ortaya çıkmasına ve yayılmasına zemin hazırlayan gelişme özellikle Abbâsîler döneminde devlet yönetimi başta olmak üzere pek çok alanda mevâlînin hâkim konuma yükselmesidir. Hatta bu durum, İslam âlimlerini rahatsız etmiş ve hadis metinlerine de yansımıştır.

Farslılar'ın Arap hâkimiyetine giren ve kendi soylarını Arap soyuyla birleştirmek isteyen diğer milletler gibi uydurma bir şecere ile Arap otoritesine dayanma çabasında olduklarını söyleyen Goldziher, onların bu nedenle Hz. İshak'tan neşet ettiklerine dair uydurma haberler dahi ortaya çıkardıklarını, böylece Araplarla kardeş olduklarını iddia etmektedir. Bu noktada Müslümanlar'ın eşitliği ilkesini savunan âlimlerden destek gören Farslılar, bizzat Hz. Peygamber'in ağzından Fars halkının Peygamber ailesinden olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'e nispet ettikleri ve Hz. İsmail ile Hz. İshak'ın kardeşliğine vurgu yapan rivayetler de uydurmuşlardır.⁴⁵

Buraya kadarki başlıklar altına İslam dini, tarihi, toplumu hakkındaki fikirlerine ve bunların etrafındaki tartışmaların İslamî ilimlere nasıl yansıdığını tasvirî bir şekilde zikrettiğimiz Goldziher'in şimdi de hadis tarihine nasıl baktığına ve hadis değerlendirmelerinde ön plana çıkan düşüncelerine yer vereceğiz.

Goldziher'in Hadis Değerlendirmelerindeki Yöntemi

İslam dinine ait temel metinlerin hemen tamamının kaynak eleştirisine tabi tutulması gerektiğini düşünen Goldziher'in Alman düşünce akımlarının eleştirel tarihsel yöntemi ile ilgilendiğini söylemek mümkündür. Zira bu yöntem, bir yığın haberi parçalarına ayırıp ardından anlamlı bir şekilde yeniden inşa ederek bir araya getirmek için araç olarak kullanılmıştır. Goldziher de hadis rivayetlerini ve kaynaklarını tarihî veriler olarak değerlendirmiş ve kendi iddiasını desteleyecek şekilde kurgulamıştır. Onun İslam araştırmaları sırasında zihnindeki temel fikir, kendi Yahudi inancı ve Yahudilik inancının kendinden sonraki ilahi dinleri etkilediği ön kabulüdür. Hassaten hocası, reformist Yahudi ilahiyatçı Abraham Geiger'in (ö. 1874)⁴⁶ etkisiyle İslam'ı ve ilk dönem rivayetlerini Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dinler ile Yunan düşüncesi, Roma hukuku, İran siyasi düşüncesi, Hint ve Yeni

44 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 208.

45 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 214.

46 Geiger, “Dini metinler insan mahsulü olup ortaya çıktıkları toplumların değişik dönemlerdeki bakış açılarını ve değer yargılarını yansıtır” şeklinde düşünür. Geiger'in düşünceleri için bk. Salime Leyla Gürkan, “Geiger, Abraham”, *DİA* <https://islamansiklopedisi.org.tr/geiger-abraham> (14.04.2021).

Eflatuncu mistik düşünceler neticesinde şekillenmiş bir reform hareketi olarak görmüştür. Eserlerinde ağırlıklı olarak tarihî-filolojik yöneme başvuran Goldziher,⁴⁷ Kitâb-ı Mukaddes ve şerhlerine dair elde ettiği sonuçları, İslam'a uygulamış ve bu sonuçların doğru olduğunu ispata girişmiştir.

Goldziher'in, hadisleri tarihlendirirken Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in (ö. 1831) bütün insanî etkinlikleri tarihin bir ürünü olarak görmesi ve her toplumun kendine has kültür ve tarih içerisinde değerlendirilmesi gerektiği⁴⁸ öğretilerinden etkilendiği söylenebilir. Zira o, bu eleştirel tarihsel yöntemi İslam hukuk tarihi ile hadislere tatbik etmiştir.⁴⁹ Hatta Goldziher'in hadisleri tarihlendirme metodunun, Hegel'in tarih felsefesinin hadislere uyarlanmasından izler taşıdığını söylemek mümkündür.⁵⁰ Hegel'in tarih felsefesine ait öğretisinin dışında Goldziher'in temel düşüncelerini şekillendiren asıl kişiler, Yahudi teolog Abraham Geiger ve Ortaçağ'da İslamiyet-Yahudilik ilişkisi uzmanı Moritz Steinschneider'dir (ö. 1907).

Goldziher, meşhur eseri *Muhammedanische Studien*'in ikinci cildini tamamen hadislere ayırmış ve söz konusu kitabını hocası Geiger'in metodunu esas alarak kaleme almıştır.⁵¹ Onun kendisinden önceki araştırmacılardan farkı, hadise yönelik detaylı çalışmalar yapması; hatta onlardan ayrıştığı temel nokta, hadis metinlerini değerlendirmek üzere bir metod geliştirmeye çalışmasıdır. Önceki oryantalistlerin hadislerle ilgili nisbeten daha iyimser açıklamalarına katılmadığını ve hadislerin büyük çoğunluğunun dinî, sosyal ve siyasi gelişmeler bağlamında ortaya çıktığını düşünen Goldziher, İslam âlimlerinin yer vermediği "tarihlendirme" kavramını⁵² da ilk defa kullanan kişi olmuştur. O, hadis incelemelerinde kendi görüşlerini destekler görünümdeki rivayetleri kullanarak hadis tarihlendirmeleri yapmıştır.⁵³

47 Bu yöntem aslında Yahudi ve Hıristiyanlar'ın kutsal kitaplarının tarihteki yerini tespit etmek amacıyla kullanılmıştır.

48 Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara, 2000), 87 vd.

49 İlyas Canikli, "Ignaz Goldziher'in 'İslam Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış" *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 346.

50 Bu iddianın ele alındığı bir çalışma için bk. Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Hegel'in Tarih Felsefesinin Goldziher'in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi" *İnsan ve Toplum Dergisi* 11/3 (2021), 215-248.

51 Ahmet Tahir Dayhan, "İstişrâk İle İstişhâd Edilir mi? -Eleştirel bir bakış-" *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 12. Goldziher'in eserlerinde düştüğü hataları ele alan ayrıntılı bir çalışma için Dayhan'ın söz konusu makalesine bakılabilir.

52 Bu kavramın ayrıntıları için bk. Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* (İstanbul: İSAM Yayınları 2013), 23 vd.

53 Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2020) 147-151.

Hadislerin muhtevalarından hareketle ortaya çıktıkları tarihleri belirlemeye çalışan Goldziher, metinler üzerinden yaptığı yorumlarında hadislerin büyük çoğunluğunun İslam'ın ilk iki asrındaki dinî, tarihî, siyasî ve sosyal gelişmelerin bir ürünü olduğunu iddia etmektedir.⁵⁴ Çalışmasında oryantalist paradigmanın kurucu ilkeleri⁵⁵ arasında sayılan “Hz. Peygamber’in nübüvvetini kabul etmemek,⁵⁶ sahâbenin âdil olduğunu reddetmek, selef âlimlerine itimad etmemek, isnad verilerine güvenmemek, aksi ispat edilene kadar her hadisin uydurma olduğunu kabul etmek” gibi temel ilkelerin varlığı, esasında onun şüphe üzerine kurulu bir sistemin mensubu olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır.

Goldziher'in Hadis ve Sünnet Kavramları ile İlgili Görüşleri

Hadisleri doğrudan ‘Peygamber öğretileri’ şeklinde kabul etmeyen Goldziher, hadisleri ‘mütedeyyin Müslümanlar’ın Hz. Peygamber’in zihniyeti doğrultusunda oluşturdukları öğretiler bütünü’ olarak addeder. Ancak yine de onun hadisleri değerlendirme yöntemini anlayabilmek için onun hadis ve sünnet kavramlarına yaklaşımını tespit etmek önem arz etmektedir. O, hadis kavramını tanımlarken Cahiliye dönemi şiirlerinden istiḥadda bulunmaktadır. Ona göre sözlük anlamı itibariyle haber ve hikâye anlamlarına gelen hadis, dinî olan haberlerle birlikte dinî olmayan tarihî haberleri de kapsamına alan geniş bir kavramdır. Ayrıca müşrik Araplar’ın arasında cereyan eden savaşlarda şiir ve şarkılar nasıl motivasyonu güçlendiriyorsa hadisler de dinleyenler için böyle bir fonksiyon icra etmektedir. Ebû Hüreyre’nin (ö. 58/678) Mekke’nin fethini anlatmadan önce “*Ey Ensâr! Sizi hadislerinizden bir hadisle coşturayım mı?*” sözünü aktararak iddiasını örneklendirmiştir. Bununla birlikte efsane ve masalların da hadis ismini aldığı⁵⁷ ve hadisleşmek deyimini ile en uzak nesillere nakledilecek misalin kastedildiğini söylemiştir.⁵⁸

54 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 20.

55 Kızıllı, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, 37.

56 Goldziher’in günlüğünde bunun aksini düşündürecek şu ifadeler yer almaktadır: “*Artık bütün düşünce İslâm oldu. Doğrusunu söylemek gerekirse vicdanım da beni ona doğru çekiyor. Tevhid hakkındaki fikrim İslâm ile özdeşleşti. Tevhid bana göre İslâm’dır. Muhammed’in nübüvvetine de inandığımı söylesem yalan söylemiş olmam. Ezberlediğim Kur’an ayetleri de bu gerçeğe ışık tutuyor. İslâm’a olan ihtimamım daha da açık hale geldi.*” Abdurraûf, *Yevmiyyât*, 155. Ancak onun *nübüvvet* ile kasdettiği peygamber algısının Müslümanların benimsediği peygamber tasavvurundan hayli farklı olduğu belirtilmelidir. Bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 104, dn. 448.

57 Goldziher’in kitabında hadise tahsis ettiği ikinci ciltteki “Hadis ve Sünnet” başlıklı bölümün henüz ilk cümlesinde hadis kelimesinin anlamını “rivayet, hikaye” şeklinde vermek suretiyle okuyucuyu yanlış yönlendirdiğine dair bk. Dayhan, “İstiḥrâk İle İstiḥâd Edilir mi?”, 9 vd. Dayhan, Goldziher’in hadis kelimesinin uzak anlamlarına dikkat çekerek okuyucuda hadis ile ilgili olumsuz bir intiba bıraktığını düşünmektedir.

58 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 17.

Goldziher'e göre erken devirlerde dinî çevreler hadisi, genel anlamını esas alarak rivayet ve haber manasında kullanmış; ancak Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ile birlikte hadis kavramının anlamı daraltılmış⁵⁹ ve "Peygamber'in gerek kendi teşebbüsü gerekse kendisine sorulan suallere cevaben olsun, akidevî malumat kabilinden verdiği haberlere hasredilmiştir."⁶⁰ Yine ona göre Hz. Peygamber'in zihniyetine uygun bulunan ve eğitici mahiyetteki pek çok söz de vefatından sonra bile ona nispet edilmiştir.

Goldziher'in hadis kavramı ile Hz. Peygamber arasında nasıl bir ilişki kurduğu *Muhammedanische Studien* isimli eserinin birinci cildinde yer alan şu sözlerinden hareketle daha iyi anlaşılabilir: "İslam'ın kendi kurucusunun söz ve fiillerinin toplandığı kaynaklara dayanarak –Peygamber bizatihi kendisinin demek yerine– Müslüman kilisesinin en eski akidesinin bilgilerine ulaşmak zorunda kalmanın, pek kötü bir durum olduğunu tekrar ifade etmemiz gerekmektedir. Bu ihtiyat İslam ilminin görüşüne göre, pek dikkatli bir tenkit sonucu derlendikleri söylenen bazı mecmualar için dahi geçerlidir. Bu eserimizin İslam'ın hadis literatürü ve tarihiyle meşgul olan müteakip cildi, okuyucuya Muhammed'in inanç ve fiillerini eski Müslüman otoritelerinin, onun inanç ve fiilleri diye naklettiklerinden öğrenme teşebbüsünün ne kadar problemlili bir durum olduğunu açıkça gösterecektir. Fakat buna rağmen Müslümanlar tarafından İslam'ın en mühim kaynakları addedilen bu hadisler, İslam akidesinin gelişiminin bilinmesinde büyük kıymete sahiptirler. Onlar bize İslam'ın en eski muallimlerinin kurucusunun zihniyetine uygun şekilde İslam'ı nasıl öğretebileceklerine inandıklarını bilmemizde vesika hizmeti göreceklerdir."⁶¹ Goldziher'in bu ifadelerinden hareketle onun hadisleri doğrudan Peygamber öğretileri olarak tarif etmediği sonucuna ulaşılabilir. Zira ona göre hadisler, mütedeyyin Müslümanlar'ın Hz. Peygamber'in zihniyeti doğrultusunda oluşturdukları öğretilerin bütünüdür. Bu öğretiler, hadis kitaplarından yola çıkılarak ortaya konabilir ve İslam'ın gelişim aşamalarını öğrenmek amacıyla önem taşımaktadır.

Goldziher, rivayetleri İslam'ın ilk iki asrına ait dinî, tarihî ve toplumsal gelişmelerin bir neticesi olarak değerlendirmiş ve şunu eklemiştir: "Rivayetler

59 Goldziher, Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) "En güzel hadis Allah'ın kitabı, en iyi rehberlik ise Hz. Muhammed'in rehberliğidir." sözünü esas almıştır. Çünkü ona göre Kur'an-ı Kerim, vahiy mahsülü değildir. Bilakis Peygamber sözüdür. Bu bağlamda İbn Mes'ûd'un sözünde geçen en güzel hadisin Kur'an olması tabirini Hz. Peygamber'in ağzından çıkan her şey olarak anlamıştır. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, II, 18. Goldziher'in Kur'an ile ilgili düşünceleri ve Kur'an ayetlerini birer kültür malzemesi kabul etmesi hakkında bk. Canikli, "Ignaz Goldziher'in 'İslam Kültürü ve Araştırmaları I-II', 343, 344.

60 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 19.

61 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 1, 121-122.

bizce, İslam'ın gençlik devri tarihinin birer vesikası değil, fakat bu dinin geçirdiği inkişafın daha ileriki devrelerinde ümmet içinde ortaya çıkmış temayüllerin birer şahidi olacaklardır. Hadisler bize, bu dinin muhalif kuvvetlerden ve inatçı muhalefetlerden kurtulup sistemli bir terkip halinde tanzim olunduğu devirlerdeki İslam'ın gösterdiği inkişaf seyri hakkında takdiri imkânsız kıymette müşahedeler takımı takdim etmektedir.”⁶² Onun bu açıklamalarından da anlaşıldığı üzere ona göre hadisler, İslam'ın doğuş dönemi için bir kaynak olmaktan ziyade, gelişim ve dönüşüm sürecini anlayabilmek adına önemli bir malzemedir. Çünkü hadisler, İslam toplumunun birbirleri ile çelişen güçlerden ve zıt kutuplardan sistematik bir bütüne dönüşmesi sürecini en iyi açıklayan delillerdir.

Hadis ve Sünnet Kavramlarının Arasını Açmak Suretiyle Haleflerine Örnek Olan Goldziher

Goldziher, hadis ve sünnet kelimelerini birbirinden ayrı değerlendirmiş, ona göre “Hadis, Peygamber’e isnad edilen şifahî bir beyandır. Sünnet ise dinî veya hukukî bir hususla ilgili, eski Müslüman cemaatinde câri olan adettir.” Yani hadis sözlü bir rivayet iken sünnet, sözlü rivayet dikkate alınmaksızın eski İslam toplumundaki dinî ya da hukukî alanlarda yaşanan gelenektir. Hatta ona göre sünnet, Cahiliye dönemi Arapları'nın geleneklerine bağlılığının İslam'a yansıtılmasından ibarettir. Bu gelenekler daha sonra rivayet haline getirilip hadis olarak nakledilmiştir. Bu bakımdan bir hadis, hukukî norm içeriyorsa bu hadis aynı zamanda bir sünnete/ geleneksel hukuka delalet eder.⁶³

Goldziher, hadis ve sünnet kavramlarının farklılığını ortaya koymak için Abdurrahman b. Mehdî'den (ö. 198/813-14) nakledilen şu söze yer vermiştir: “*Süfyân es-Sevrî hadiste imamdır, sünnette değildir; Evzâî sünnette imamdır, hadiste değildir; Mâlik b. Enes ise her ikisinde de imamdır.*”⁶⁴ Goldziher, Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) “*Hadiste imamdır, sünnette değildir*” şeklinde tavsif edilmesini, Hz. Peygamber'in sözleri üzerine pek çok malzeme topladığı; ancak bu malzemenin hangisinin hukuk ve ibadet hayatına kaide olduğunu bilme hususunda otorite kabul edilmediği şeklinde anlamıştır. Evzâî'nin (ö. 157/774), Süfyân'ın aksi olduğunu ve Mâlik'in (ö. 179/795) ise her iki sahada otorite kabul edildiğini söylemiştir.⁶⁵

Hadis ve sünnetin birbirinden ayrı iki kavram olduğu üzerinde ısrarla duran Goldziher, sünnetin Müslümanlar tarafından erken dönemlerden itibaren bilindiği

62 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 20.

63 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 27.

64 İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995-1421/2000), 35/183.

65 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 28.

görüştüğüdür. Zira ona göre sünnet kelimesi, cahiliye Arapları tarafından da kullanılıyordu. Cahiliye Arapları atalarının örf ve adetlerine dair nakillerin tamamına sünnet adını veriyordu. İslamla birlikte sünnet kavramı, Peygamber ve sahâbenin uygulamalarına hasredilmiş, bu bakımdan sünnet, cahiliye Arapları'nın kullanımının reforme edilmiş şeklidir.⁶⁶ Nebevî sünnetin, hukukî bir kaynak olarak otoritesinin zaman içerisinde kuvvetlendiğini düşünen Goldziher, İslam hukuku ile Nebevî sünnet kavramının irtibatını koparmıştır.⁶⁷ Onun bu görüşü halefi Schacht tarafından “Eski hukuk okullarının yaşayan geleneği, Nebevî sünnetten kronolojik olarak öncedir” ve “Eski hukuk okullarının yaşayan geleneği yerine Nebevî sünnet ikâme edilmiştir” şeklinde formüle edilmiştir.⁶⁸

İslam hukukunun temel kaynaklarının Kur'an ve sünnet olduğu fikrini reddeden Goldziher, fıkhnın aslında hadisten daha önce neşet ettiğini kabul etmektedir. Bu sebeple ona göre İslam hukukunun dayandığı ana esaslar, hadislerden değil re' yden oluşmaktadır. İslam diniyle ilgili neredeyse her konuda yabancı kültürlerin tesirini arayan, hatta bunu vurgulayan Goldziher, re' y kavramının Roma hukukundan alındığını belirtmekte ve İslam hukukunun kaynağını başka köklere dayandırmaktadır. O, bu düşüncesini İslam hukukunun Medine menşeli olmadığı aksine Irak'ta ortaya çıktığı görüşüyle de sürdürmektedir. Goldziher'in İslam hukukunun Medine'de değil de Irak'ta ortaya çıktığını öne sürmesi, onun Müslümanların iddia ettiği gibi Kur'an ve sünnetten neşet etmediği, aksine örflerden, Emevî uygulamalarından; Yahudilik başta olmak üzere diğer dinlerin etkilerinden, hassaten daha önce Roma hukukunun⁶⁹ uygulandığı Irak bölgesinde başladığını kabul etmeyi kolaylaştıracaktır. İslam hukukunun esasını Irak'ta arayan Goldziher'in bu kanaati, halefi Schacht tarafından da ısrarla sürdürülmüştür.⁷⁰

Hz. Peygamber'in hadisleri aksi ispat edilene kadar uydurma kabul edilmelidir tezi, Goldziher tarafından ortaya atılmış⁷¹ ve yine kendisinden sonraki pekçok

66 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 39.

67 Goldziher, Hurgronje, Margoliouth ile başlayan ve Schacht ile sistemleşen İslam hukuku ile Nebevî sünnet kavramının irtibatının koparılmasına dair bk. Kızıl, “Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009), 47.

68 Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, 103 vd.

69 Roma hukukunun İslam hukukunu büyük ölçüde etkilediği görüşünü benimseyen Goldziher'in bu kanaatini somut delillerle ortaya koyamadığına dair bk. Murteza Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku” *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 4 (2004), 35.

70 Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”, 38.

Goldziher'in genelde İslam'ın, özeldense İslam hukukunun kaynaklarının sıhhati meselesiyle ilgilendiğine dair bk. Bedir, “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”, 14.

71 Hallaq, “Quest for Origins or Doctrince?”, 15.

oryantalist tarafından bir öncül kabul edilerek çalışmalarında yer almıştır.⁷² Ayrıca Goldziher, sünnetin kaynağının vahiy olduğu, Kur'an-ı Kerim ile müsavi bir öneme sahip olduğu görüşünün ise hicrî II. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başladığını belirtmektedir.⁷³

Hadislerin Yazılması ile Tedvinin Mahiyetine Dair

Her hadisin isnad ve metin olmak üzere iki kısımdan teşekkül ettiğini belirten Goldziher, isnadı “ilk söylenenden son anlatanına kadar, haberi nakletmiş olan şahısların zinciri” diye tanımlamış,⁷⁴ isnaddan sonra gelen sözün muhtevasına ise metin denildiğini aktarmıştır. Ancak ona göre metin kelimesi bu anlamda ilk defa İslam'da kullanılmamış, hatta terkedilmiş obalardan kalma izlere, cahiliye şiirlerindeki eski harflere, Hristiyan rahibelerine atfedilen esrarengiz kitabetin eski işaretlerine, Kısra dönemindeki dövme işaretlerine vs. pek çok şeye benzetilerek metin kelimesi kullanılmıştır.⁷⁵ Ayrıca Goldziher, metin kelimesinin yazılı ibare manasına geldiğini ve Müslümanlar'ın hadisin senedinden ayırdığı kısmı metin olarak isimlendirmelerinin yanlış olduğunu belirterek onların hadisi ilk devirlerde şifahî nakille sınırlandırdıklarına dikkat çekmiştir. O, rivayetlerin yazı ile muhafaza edilme usulünün eski devirlerden itibaren bilindiğini ve sahâbenin de Hz. Peygamber'in sözlerini yazıya geçirmek istemesinin doğal bir süreç olduğunu düşünmektedir. Hatta ona göre sahâbe, eğitici mahiyette kullanılacak malzemeyi defterlere kaydetmiş ve bu defterlerde yazılı olan sadece hadisin metin kısmıdır, isnad ise daha sonra bu metni birbirine nakledenler yoluyla teşekkül etmiştir.⁷⁶

Yukarıda sözü edilen açıklamalardan hareketle Goldziher'in hadislerin henüz Hz. Peygamber hayatta iken yazıya geçirildiğine karşı çıkmadığı söylenebilir. O, hadislerin sistematik tedvininin ilk dönemlerde başlamadığını savunmuş; ancak tedvinin başlangıcı konusunda bir tarihe işaret etmemiştir.⁷⁷ Ayrıca hadislerin

72 Kızıllı, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, 36.

73 Kızıllı, “Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet”, 50.

74 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 2*, 21.

75 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 2*, 22.

76 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 2*, 24.

77 Ancak Hüseyin Akgün'ün bu yönde önemli bir tespiti bulunmakta ve şöyle demektedir: “Goldziher, hadislerin daha sahabe zamanında yazıldığını kabul etmiş, hadislerin sistematik tedvininin ilk dönemde varlığına karşı çıkmıştır. Ancak o, bize tedvinin başlangıç tarihi hususunda açık bir bilgi verememektedir. Hadislerin tasnifinin ne zaman başladığı hususunda ise önceki bir çalışmasında, belirsizliği gerekçe göstererek en erken III. yüzyılı gösterirken, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden elde ettiği yeni verilerle bu görüşünden vazgeçtiğini söyleyebiliriz.” Ignaz Goldziher, *Hadis Kültürü Araştırmaları* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), “Giriş”, 17.

metinlerini tarihî birer veri olarak görmesine rağmen isnadı ise daha sonra uydurulup ilgili metinlere eklenen parçalar şeklinde kabul etmektedir. Böylece onun hadis değerlendirmelerinde isnadı dikkate almamasının asıl nedeni de açığa çıkmaktadır. İsnadlara en az itimad eden oryantalistlerden olan Goldziher, metinlerinin muhtevasından hareketle hadisleri tarihlendirmeyi tercih etmektedir. İsnadların uydurma olduğunu iddia eden Goldziher, isnadlarla derinlemesine meşgul olmadığı gibi isnad verilerini de göz ardı etmiştir.⁷⁸ Çalışmalarında isnadı pek kullanmayan Goldziher,⁷⁹ ref^c meselesi üzerinde de durmuştur. Ona göre sahâbe ve tâbiîn haberlerinin Hz. Peygamber'e ref^c edilmesi konusunda herhangi bir sorun görülmemiştir. Bu uygulama özellikle hukukî hadislerde kullanılmış, hatta sahâbe ve tâbiîn sözlerinin yanında Eski-Yeni Ahit bilgileri de rahatlıkla Hz. Peygamber'e isnad edilebilmiştir.⁸⁰ Schacht gibi haleflerinin isnadı, hadis in keyfî kısmı olarak kabul etmesi⁸¹ de Goldziher'in bu görüşlerinden mülhemdir. Öte yandan Goldziher, sonraki devirlerde rivayetlerin tasnif edilerek kitapların oluşturulduğuna da değinmiştir. Ancak o, bu kitaplara "iyimser bir itimaddan ziyade şüpheyile dolu bir temkin"⁸² ile yaklaşmanın doğru olacağı kanaatindeydi. Bu bakımdan Dozy'nin rivayetlerin büyük bir kısmına duyduğu güvenin kendisinde hâsıl olmadığını söylemiştir.⁸³

Goldziher'e göre ulema, hukukî ve dinî alana taalluk eden konuların dayanağı mahiyetindeki Hz. Peygamber'in sünnetini İslam devletinin yasaları olarak inşa etmişler ve bu sünneti tespit ederken sahâbe ve tabiîn neslinden aldıkları rivayet malzemesini kullanmışlardır. Eğer bu çabalarına temel teşkil edecek rivayet malzemesini yakın çevrelerinde bulamazlarsa uzaklara seyahat etmişlerdir. Böylece seyahatlerin varış noktası olan Medine, bir hadis fidanlığı haline gelmiş ve dinin

78 Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, 147-151.

79 Goldziher'in isnad hakkındaki görüşlerinin ayrıntıları için bk. Kızılkaya, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, "Ignaz Goldziher" başlığı, 147-151.

80 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 2*, 220. Schacht, hadislerin ref^c edildiğine dair Goldziher'in yaklaşımını sistemli hale getirerek isnadların geriye doğru büyümesi/yansıtılması teorisini ortaya atmıştır. Buna göre hukuk ekolleri önce hadisleri tâbiûna, sonra sahâbeye ve en nihayetinde Hz. Peygamber'e isnad etmişlerdir. Schacht tarafından sistemleştirilen ve bu şekilde ilk dönemlerden gelen hiçbir merfû hadis olmadığı sonucuna ulaşılan teorinin ayrıntıları için bk. Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, 236 vd.; Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, 127 vd.

81 Schacht, *Origins*, 164.

82 Goldziher'in hadislere yönelik yaklaşımında "şüpheyi önceleyen" bir metoda sahip olduğu ile ilgili ayrıca bk. Canikli, "Ignaz Goldziher'in 'İslam Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış", 347, 354, 362.

83 Dozy'nin görüşleri için bk. Rahile Kızılkaya Yılmaz, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınlarının Hadis Müktesebatını Târîh-i İslâmiyyet'e Yönelik Kaleme Alınan Reddiyeler Üzerinden Okumak", *Osmanlı'da İlm-i Hadis* içinde, 368-371.

kaynağı buradan İslam coğrafyasına yayılmıştır. Ayrıca bu yolculuklar vesilesi ile Hz. Peygamber'e atfedilen sözler, hem yeni nâşirler bulmuş hem de mütedeyyin Müslümanların makbul gördüğü hususları Hz. Peygamber'e ulaşan bir sened ilavesiyle nakletmeleri neticesinde yeni mahsüller oluşmuştur.⁸⁴

Goldziher'in Görüşlerinde Siyaset-Hadis İlişkisinin Merkezî Konumu

Goldziher, siyaset-hadis bağlantısı kurarak dindar çevrelerin siyasî kanaatlerinin hadis kılığına büründüğünü savunmuştur. Onun iddiasına göre, Emevîler aslında din karşıtı olmalarına rağmen halkın itaatini sağlamak amacıyla siyasî hadisler imal etmiştir.⁸⁵ Suriye'den Mâverâünnehir'e kadar Müslüman toplumlarda üzerinde ittifak edilmiş bir dinî hayatın olmadığını savunan Goldziher, İslam toplumlarında dinî hayatın, ilk devirlerde sünnete bağlı temeller üzerine kurulu olmadığını iddia etmekte ve ona göre sünnet temelinde dinî hayat, ilk devirlerden itibaren dinî konularla meşgul olunan, hukuk ve amel konularında ileride sünnet olarak telakki edilecek esasların ortaya çıktığı Medine'de kurulmuştur. Hatta ona göre Arap olmayan toplumlarda dinî konularda her açıdan cehalet söz konusuydu ve böyle bir ortamda İslam ile uzaktan yakından ilgisi bulunmayan Emevî hükümdarları ile valileri sünnete uygun dinî ve toplumsal hayatı bina edebilecek ve koruyabilecek konumda değillerdi.⁸⁶

Emevîler döneminde Araplar'ın fetihlerini İslam adına gerçekleştirmelerini ve gittikleri yerlere Allah rızası için mescitler inşa etmelerini, onların dinî hayatlarında ve ibadetlerinde cahil olmalarıyla bağdaşmayan hatta onların bu durumunu örtbas eden bir uygulama şeklinde kabul eden Goldziher, o devirde Suriye'de hiç kimsenin farz olan beş vakit namazı dahi bilmediği, hayatta olan birkaç sahâbiye başvurduklarıyla düşüncesini desteklemektedir. Yine ona göre Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) gibi müttaki Müslümanlar, bu durumdan oldukça rahatsızdılar ve Emevî sülalesinin idaresine kötü gözle bakıyorlar, hatta zalim idarecilere söz söylemekten çekinmiyorlar, onlara karşı pasif bir direniş gösteriyorlardı. Öyle ki bu idarecilere biat etmeyi reddedecek derecede hoşnutsuzluklarını gözler önüne seriyorlardı. Bu sebeple idareciler de onlara yönelik aşağılayıcı ifadeler kullanıyorlardı.⁸⁷ Goldziher'e göre hükümdar ve valiler tarafından geri plana atılan mütedeyyin Müslümanlar, gerçek hayatta karşılığı olmayan ideal bir toplumun dinî yasalarını ortaya koymak

84 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 51, 55-56.

85 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 125.

86 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 49, 50.

87 Mesela, Haccâc b. Yusuf (ö. 95/714), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ile aşağılayıcı şekilde konuşmuş ve onu tehdit etmiştir. Aynı şekilde Yezid b. Muâviye (ö. 64/683), mütedeyyin Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) ihtiyar, bunak demek suretiyle hakarete bulunmuştur. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 51, 53-54.

için çaba sarf etmişler ve fikhî konularla meşgul olmuşlardır. Toplumdaki dindar insanlar da mütedeyyin kimseleri kendilerine rehber edinmiştir. Bu durum, Roma hâkimiyeti altında Yahudi din âlimlerinin yaptıkları faaliyetle eşdeğerdir.⁸⁸

Geleceğe yönelik fiten ve melâhim hadislerini de siyasî ve sosyal bir zeminde değerlendiren Goldziher, Hz. Peygamber'in bazı sırlarını anlattığı söylenen Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) ile Hz. Ali'nin geleceğe yönelik hadislerin nispet edildiği en uygun kişiler olduğunu kabul eder. Ayrıca ona göre fiten ve melâhim türü hadislerin bir kısmı da şehir ve bölge özelinde ortaya çıkmış ve bu bölgeler özellikle dinî faaliyet merkezlerinden seçilmiştir.⁸⁹

Hadis Tarihini “Hadis Uydurma Faaliyetleri” Üzerinden Okuma

Hadis va‘zının yoğun yaşandığı bir İslâm toplumu tasavvuruna sahip olan Goldziher, bütün bir hadis tarihini bu perspektiften okumakta ve yorumlamaktadır.⁹⁰ Herhangi bir görüşün Müslümanlar nazarında meşrulaştırılması için Peygamber otoritesine başvurulduğunu iddia eden Goldziher, uydurma hadislerin zirveye ulaştığı devirde nesep âlimlerinin, kendi düşüncelerine otorite kazandırmak için hadise dayandıklarını belirtmekte ve tasvir ettiği durumu çeşitli örnekler⁹¹ üzerinden yorumlamaktadır. Ona göre nesep âlimleri arasındaki ihtilaflar neticesinde hadisler uydurulmuş ve bunlardan bazıları, Buhârî başta olmak üzere hadis kaynaklarında yer almaktadır.⁹² Ayrıca Goldziher, Arap milliyetçilerinin dil sahasında üstünlük iddiasının temelinde ‘Arapça’nın dünyadaki bütün diller arasında en mükemmel dil

88 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 51, 54-55.

89 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 176-178.

90 Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, 17.

Sahâbenin adaletini esas alan alan hadis usulüne rağmen Goldziher, sahâbilerin uydurma faaliyetinden hali kalmayarak bazı haberleri Hz. Peygamber'e isnad ettiklerini iddia etmiştir. Bk. Kızıl, “Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet”, 48-50.

91 Goldziher, bu iddiasını desteklemek için şu örneğe yer vermiştir: Kureyş kabileleri arasında Beni Sâme isminde bir kabile vardı. Bu kabileye mensup kişiler ilerleyen süreçte Basra'ya taşınmışlardı. Ancak Basra'da otursalar da kendilerine Kureyşli dedirtirmek istiyorlardı. Diğer Kureyş kabileleri ise ticarî gelire ortak çıkmaması için buna karşı çıkıyorlardı. Tam bu noktada nesep âlimleri, Kureyş kabilesinin eski örf ve adetlerinde de var olan bir hikâye uydurdular. Buna göre kabilenin atası Sâme, Mekke'yi bir anlaşmazlık sebebiyle terk etmek zorunda kalmış, yolda yılan ısırması sonucu ölmüştü. Ölümünden sonra eşi Nâciye başka birisiyle evlenmiş ve Hâris adında bir oğlu dünyaya gelmişti. Hâris büyüyünce Mekke'ye geri dönmüş ve annesi onu Sâme'nin oğlu olarak tanıtmıştır. İşte bu Hâris'ten Beni Sâme kabilesi neşet etmiştir.” Bu hikâyeye göre Kureyşliler, Beni Sâme'nin kendileriyle iritabatını koparmış oluyorlardı. Ancak Beni Sâme'nin Kureyş'e mensubiyetini savunan nesepçiler de mevcuttur. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 1, 267.

92 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 1, 268.

olduğu tezinin yer aldığını belirtmekte ve bu tezi de desteklemek üzere Hz. Ali'den naklen Hz. Peygamber'e dayandırılan bir hadisin uydurulduğunu öne sürmektedir.⁹³

Yukarıdaki paragraflarda tasvir edilen duruma karşılık Goldziher'e göre şüûbiyye, Arap olmayanların ve bilhassa Rum ve Farslılar'ın dillerinin zenginliği, şiirlerinin güzelliği ve hitabetteki başarıları cihetinden Araplar'ı geçtiklerini ispatlamaya çalışmışlardır.⁹⁴ Şüûbiyye, Müslümanlar'ın eşitliğini vurgulayan ayette yer alan 'şuûb' kelimesinden mülhemdir.⁹⁵ Zira şuûb ile kastedilen 'farklı milletler'dir ve ayet, hepsinin eşitliğini savunmaktadır. Ayrıca Şüûbiyye'nin ortaya koyduğu edebî bir birikim vardır; çünkü onlar avam ve yağmacılardan değil, edib ve âlimlerden oluşan bir firkadır. Goldziher, Şüûbiyye'yi şöyle tanımlamıştır: "Kur'an ve onun akidesi üzerine inşa edilmiş sünnet adına İslam'da Araplar ile Arap olmayanların eşitliğini⁹⁶ ciddi şekilde talep eden ve edebiyatıyla kendi akidesini teşvik edici ve muhalif fikirlere karşı cephe açan kışkırtmalarda bulunan bir firkadır."⁹⁷

Goldziher'e göre yabancı unsurların hâkim olması, Şüûbiyye'nin ortaya çıkmasına ve yayılmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca evvelinde Arap olmayan milletleri Araplar'a kabul ettirmeye çalışan dinî çevreler, Şüûbiyye ortaya çıkınca Arap olmayanlara Araplar'ı kabul ettirmek istediler. Bu nedenle Arap ırkına hürmet göstermeyi emreden hadisler uydurmaya başlamışlardır. Ona göre uydurulan bu hadisler, İslam'daki milletlerin gelişim seyrini takip etmek için oldukça önemlidir. Bununla birlikte Goldziher, Hz. Peygamber'in otoritesi kullanılarak acem geleneklerinin taklidini yasaklayan rivayetlerin de uydurulduğunu iddia etmektedir.⁹⁸ Şüûbiyye'nin en geniş tetkikinin Goldziher tarafından yapıldığını

93 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 296.

94 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 291.

95 Goldziher, Hucurât Suresi, 13. ayete işaret etmektedir. İlgili ayetin meali şöyle: "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışsınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."

96 Goldziher, Farslılar'ın üstün olduğu düşüncesinin Abbâsî sülalesinin bir geleneği olduğunu ve Abbâsî devletinin bu temayülünün hadis metinlerine yansıtıldığını iddia etmiştir. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 220. Ona göre Buhârî'de yer alan bir rivayette görüleceği üzere dinî otoriteler, Farslı Ebû Lü'lüe Fîrûz en-Nihâvendî'nin hançeriyle yaralanan halife Ömer'e şunu söylettirmişlerdir: "Beni bir Müslüman eliyle öldürtmeyen Allah'a hamdolsun. Sen ve baban (Abbâs) Medine'de barbarlar çoğalsın istediniz." Nitekim Abbâs, Medine'de en fazla yabancı köleye sahip kişiydi. Bu uydurma haber, Abbâsî devletindeki mevcut temayülün neticesi olarak Abbâsîler'in ilk ceddine (Abbâs'a) yönelik bir tahkirden ibarettir.

97 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 217.

98 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 251.

iddia eden arařtırmacıların⁹⁹ varlığını göz önünde bulundurursak, onun konuyla ilgili şu değerlendirmesi de önem arz etmektedir: “Her ne olursa olsun şuûbiyye faaliyeti, Araplık uğruna bütün dünyayı batırmaktan hiç fütür getirmeyen çevrelere en azından neşe kaçıracak bir tesirde bulundu.”¹⁰⁰

Goldziher’e göre Kur’an’ı tetkik eden âlimler, onda mevcut olan İncil hikâyelerini bizatihi İncil’den okumuş, böylece İncil’i yakından tanımışlar, hatta bu durum daha sonra İncil haberleri ile Arap nesebinin birbirine bağlanmasına sebep olmuştur. Yani İncil’de yer alan bir soy şeceresi, yeni uydurmalar için malzeme teşkil etmiştir. Öte yandan uydurma şecerelerin doğruluğuna inandırmak için beyitlerin söylendiğini belirten Goldziher, mütedeyyin Müslümanlar’ın nesep uydurmacılığına karşı çıktığını ve bu muhalif tavırlarını güçlendirmek için de hadis uydurduklarını söylemektedir.¹⁰¹ Hatta eski otoritelerin çoğunluğunun, İbn Abbâs’tan (ö. 68/687-88) rivayet edilen ve nesep ilmini bilmenin önemiyle ilgili bir hadisle ihticac ettiklerini söyleyerek esasında nesep uydurmacılığının hayli yaygın olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰² Arap milliyetçilerinin ırkçı söylemlerine karşı mevâlînin kendini Araplara nispet edecek şecereler uydurduğunu iddia eden Goldziher, mevâlînin bu tavrına karşı aslında iki zıt kutup konumundaki İslam âlimleri ile Arap milliyetçilerinin ortak kanaat belirttiklerini ve farklı sebeplerle de olsa nesep uydurmacılığına karşı çıktıklarını belirtmektedir. Ancak bu duruma rağmen yine de dindar çevrelerin, nesep uydurmacılığını yasaklayan hadisleri tedavüle soktuklarını öne süren Goldziher’in bir diğer iddiasına göre, fırkalar dışında ilahiyat okulları¹⁰³ da kendi görüşlerini kabul ettirip diğerlerinin görüşlerini çürütmek amacıyla hadis uydurmuşlardır. Hassaten Iraklı ve Hicazlı ekoller, aralarındaki ihtilafa Hz. Peygamber’i hakem tayin etmişler ve kendi görüşlerini onun ağzından söyletmişlerdir. Goldziher’in konuyla ilgili ifadeleri şöyledir: “Sayısız kasıtlı rivayet tabakaları arasından bir tanesi, mezhep rivayetleri diyebileceğimiz tabakadır. Bunlar herhangi bir teolojik mekteb cereyanının

99 Mehmed Said Hatiboğlu, *İslam’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara, 2005), 118, dn. 364.

100 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 252.

101 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 256.

102 Bu hadise göre Hz. Peygamber kendi nesebini Adnan’a kadar saymış ve onun evveli hakkında nesepçilerin yalan söylediklerini ifade etmiştir. Başka bir hadise göre ise Hz. Peygamber, nesebi bilmenin faydasız, bilmemenin de zararsız olduğunu söylemiştir. Nesebi sormayı yasaklayan rivayetler, uzak derecedeki dedelere yönelik, serbest bırakan rivayetler ise yakın derecede kolayca bulunabilen dedelere yöneliktir. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 257.

103 Bu kavram özellikle Goldziher’in iddialarını daha ileriye taşıyan halefi Schacht tarafından “eski hukuk okulları” kelimesiyle karşılanmaktadır. Bu, onun hadislerle ilgili görüşlerinin temelinde yer alan bir kavramdır. Bk. Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, 103 vd.

kucağında uydurulmuş hadislerdir ki, muhalif bir cereyan muvacehesinde kendisinin üstünlüğünü isbat etmek kendi akidelerine kuvvet ve otorite sağlamak hedefindedirler. Kasıtlı hadislerin büyük sayıda imal edilmesi sadece akidevî sapıklıklara karşı değildir. Irak uleması ile Hicaz'ınkileri birbirinden ayıran ihtilafa en yüksek hakem olarak bizzat Hz. Peygamber karıştırılmaktadır.”¹⁰⁴

Fırkalar Arası İhtilafın Hadis Uydurma Faaliyetlerine Etkisi

Goldziher, siyasetin dışında hadis imal etme sebeplerinden biri olarak fırka kavgalarını göstermiştir. Zira ona göre, Emevîler'e pasif mukavemet gösteren ve bu bakımdan Hâricîler'e benzeyen bir grup vardır ki bunlar, Hz. Ali'nin ve haleflerinin hilafetlerini kabul etmiş olmaları yönüyle Hâricîler'den ayrı tutulmuş ve Şîa olarak isimlendirilmiştir. Yine ona göre Hâricîler'in ve Şîa'nın karşısında doğal olarak yer alan ve iktidara itaat etmeyen Mürcie isminde başka bir grup daha vardır. Goldziher'e göre birbirine muhalif olan bu gruplar, karşı tarafı itham edip kendi düşüncelerini kabul ettirme arzusuyla hadis uydurmuşlardır. O, bu konudaki kanaatlerini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Emevîler'in siyasî-dinî muhalifleri, şayet bunlar Hâricî değilse, ekseriye Aliciler fırkasında yer almışlardır ve böylece Mürciilik pek tabii olarak, Şîa'ya karşı durumdadır. Bu muhalefet metinlerde de iz bırakmıştır ve bizim görüşü haklı çıkarmaya bu keyfiyet hizmet edebilmektedir.”¹⁰⁵

Mürcie ve Şîa dışında söz konusu iki fırkanın ortasında yer alan mutedil bir gruptan daha bahseden Goldziher, bu mutedil dindar zümrenin, yöneticiler din karşıtı ve liyakat yoksunu olsalar bile onlara itaat etmek gerektiğini öne sürdüklerini iddia etmiştir. İlgili grubun kendi görüşlerini destelemek amacıyla diğer fırkalar gibi Peygamber otoritesine başvurarak hadisler uydurduklarını belirten Goldziher, şu hadislerin uydurulduğunu ifade etmiştir: “Emirinde uygunsuz bir şeyi gören buna sabretsin, zira bir karış dahi itaatten ayrılan, müşrik olarak ölür”, “Bir müddet devam edecek bir zalimin idaresi, bir anlık fitneden hayırlıdır.”, “(Bir karış dahi olsa) cemaatten sıyrılan kimse, İslam'ın (inkiyad alameti olan) boyun yularını çözmüş demektir.”¹⁰⁶

Hadis Uydurma Faaliyetleri Karşısında Emevî-Abbâsî İdarecileri

Goldziher, idareye muhalefet eden dinî çevrelerin kendileri lehine hadis imal etmelerine karşılık Emevî hükümdarlarının da bu muhalefeti susturmak amacıyla hadis uydurduklarını iddia etmiştir. Hatta ona göre Emevî idarecilerinin kendi

104 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 207.

105 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 126-127, 129.

106 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 132-133.

görüşlerine destek bulmak için hadis otoritesini kullanmaları, bir zorunluluk halini almıştı.¹⁰⁷ Bu nedenle Goldziher, Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) dışında Emevî hükümdarlarının tamamını dinî meselelerle ilgisi olmayan hatta din karşıtı kimseler olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁸

Emevî hükümdarlarının hadis imali işini erken dönemlerden itibaren yürüttüklerini savunan Goldziher, I. Muâviye'nin (ö. 60/680), valisi Muğire'ye (ö. 50/670) Hz. Ali (ö. 40/661) ve arkadaşlarını kötileyen, Hz. Osman (ö. 35/656) ve sülalesini öven hadisler imal edip yaymasını emrettiğini iddia etmektedir. Yine Emevî hükümdarlarından Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705), Mekke'de hüküm süren Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) Suriye'den giden hacı kabilelerini kendi yanına çekmesinden endişe duyarak halkın Mekke'ye hacca gitmesini yasakladığını belirten Goldziher, onun İbn Şihab ez-Zührî'den (ö. 124/742) haccın makbul olduğu üç mescidin bulunduğu¹⁰⁹ dair Hz. Peygamber'e nispet ederek bir hadis icat etmesini istediğini de öne sürmektedir.¹¹⁰

Temel hadis kitaplarında yer alan bilgilerden farklı olarak Goldziher, üç mescid rivayetinin ilk versiyonunun “Kudüs'ün Beytu'l-Makdis'indeki bir namaz, diğer mabedlerde kılınan bin namazdan evlâdır” sözlerine sahip olduğunu, ilerleyen dönemlerde bu rivayetin Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından “Kudüs'te yapılan hac ibadeti, Mekke'de yapılan hac gibidir” sözlerine evrilerek nakledildiğini iddia etmektedir.¹¹¹ Şifî eğilime sahip bir müellif olan tarihçi Ebü'l-Abbâs Ahmed

107 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 2*, 57.

108 Goldziher'in bu genellemeci tavrının diğer oryantalistler tarafından kabul görmediği söylenebilir. Zira samimi arkadaşlarından Alman oryantalist Theodor Nöldeke (ö. 1930), Emevî halifelerini din karşıtı olarak itham etmesini doğru bulmamış, Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) dindarlık bakımından Abbâsî halifelerine denk sayılacağını söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 216. Ayrıca Nöldeke'yi aşırı şüphecilğine sevkeden kişinin Goldziher olduğu da belirtilmelidir. Bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 162-163. Hatta Nöldeke Goldziher'e yazdığı mektupta onun kendisini şüphecilğe yönlendirdiğini şu sözlerle ifade etmektedir: “Hadisin menşei hakkındaki bütün şüphelerle benim de kuşulanmama sebep oldun. Sonunda senden daha şüpheci hâle geleceğim. Basit ruhumu tamamen alt üst ettin.” Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, 58'den naklen.

109 Söz konusu hadisin çağdaş hadis tartışmalarındaki yerini tespiti yönelik bir çalışma için bk. Hafize Yazıcı, “Üç Mescid Dışında Dini Amaçlı Yolculuk Yoktur” Hadisi ve Çağdaş Hadis Tartışmalarındaki Yeri” *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı 3* (2016), 9-18. İlgili rivayet, Goldziher dışında başka oryantalistlerin de dikkatini çekmiştir. Bk. Meir Jacob Kister, “Sadece Üç Mescid İçin Yolculuğa Çıkınız” Erken Tarihli Bir Rivayet Üzerine Çalışma = You Shall Only Set Out for Three Mosques a Study of an Early Tradition *HADITH 2* (2019), 186-204.

110 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 2*, 58-59. Goldziher'in bu iddiasının, tarihî gerçeklerle uyuşmadığına dair bk. Mehmet Said Hatiboğlu, “Goldziher”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/104.

111 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 2*, 59-60.

b. Ebî Ya‘kûb el-Ya‘kûbî'nin (ö. 292/905'ten sonra) açıklamalarına istinaden üç mescid rivayetinin uydurulduğunu iddia eden Goldziher,¹¹² söz konusu hadisin siyasî amaçlarla öne sürüldüğünü düşünmektedir.¹¹³ Goldziher'in söz konusu iddiasına cevap mahiyetinde Müslüman araştırmacıların¹¹⁴ çeşitli açıklamaları bulunsa da yine ona yapılan ilk itirazların Josef Horovitz (ö. 1931) ve Johann W. Fück (ö. 1974) gibi başka oryantalistlerden¹¹⁵ geldiği de ifade edilmelidir.

Şeddü'r-rihâl hadisi diye meşhur olan ve temel hadis kaynaklarının¹¹⁶ yanı sıra erken döneme ait pekçok eserde¹¹⁷ yer alan bu rivayeti, hac ibadeti yerine Kudüs'ü ziyaret etmeyi amaçlayan ve siyasî çıkarlar doğrultusunda uydurulan bir rivayet şeklinde sunan Goldziher, Suriye ve Medine'nin karşılıklı olarak faziletlerinin konu edildiği hadislerin de uydurulduğunu öne sürmektedir. Ona göre özellikle Suriye'nin methedildiği hadislerin tamamı, Emevî tesiri neticesinde tedavüle girmiştir.¹¹⁸

Abbâsîler döneminde siyasî idarenin, millî Arap vasfından sıyrılarak yabancı unsurları ön plana çıkardığını öne süren Goldziher, İran menşeli mevâfîlerin kendi geleneksel dinlerinden örf ve adetlerini beraberlerinde getirerek İslam'a yeni bir form kazandırdıklarını öne sürmektedir. Bu sebeple ona göre Emevîler'in dinî konularla ilgilenmeyen bu hüviyeti, Abbâsîler devrinde dinî bir kisveye bürünmüş, böylece Abbâsîler dinî vasfa sahip bir devlet kurmuşlardır. Nitekim Emevîler, hâkimiyet göstergesi olarak hükümdar vasfını kullanmalarına karşılık Abbâsîler halife unvanını kullanarak dinî lider kabul edilmek istemişlerdir.¹¹⁹

Abbâsîler döneminde âlimlerin sünneti uygulamaya koymaları için Emevîler'e nazaran daha uygun bir ortam oluştuğunu iddia eden Goldziher, İslam toplumunda

112 Muhammed Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 263.

113 Ahmet Yücel, *Oryantalistler ve Hadis* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2013), 45.

114 Müslüman araştırmacıların itirazlarını birarada görmek için bk. Yazıcı, "Üç Mescid Dışında Dini Amaçlı Yolculuk Yoktur" Hadisi ve Çağdaş Hadis Tartışmalarındaki Yeri, 16-17.

115 Horovitz ve Fück'ün itirazlarının ayrıntıları için bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 168.

116 Buhârî, "Mescidü Mekke", 1, 6; "Savm", 67; "Sayd", 26; Müslim, "Hac", 415, 511, 512. İlgili rivayet hakkında kısa bir açıklamamızın yer aldığı bir çalışma için bk. Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Siyer Kitaplarında Mirâc Mucizesinin Ele Alınması" *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 2/1 (2016), 33-51, özellikle 41-43.

117 Yazıcı'nın tespitine göre ilgili hadis, İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/887), Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Nesâî (ö. 303/915), Ebû Ya'la (ö. 307/919), İbn Hibbân (ö. 354/965) gibi pekçok hadis âlimi tarafından tahrir edilmiştir. Bk. Yazıcı, "Üç Mescid Dışında Dini Amaçlı Yolculuk Yoktur" Hadisi ve Çağdaş Hadis Tartışmalarındaki Yeri, 13.

118 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 60-61.

119 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 81, 82.

sünnetin bilfiil tanzim edilmesinin hayli geç bir döneme tekabül ettiğini savunmuştur.¹²⁰ Goldziher'in bir diğer iddiasına göre Abbâsî halifeleri, hem yükselme hem çöküş dönemlerinde siyasî gayelerle kendilerine yakın din âlimlerinden hadis imal etmelerini istemişlerdir. Diğer taraftan Goldziher, din âlimlerinin de toplum hayatına tatbik edilecek sünneti belirleme konusunda hassas davranmalarına karşın halifelerin özel hayatları hususunda oldukça müsamahakâr davrandıklarını öne sürerek¹²¹ halife Mehdi'nin (ö. 169/785) güvercin yarışı tutkusunu örnek vermektedir. Ona göre ehl-i sünnet âlimlerine göre kesinlikle haram kabul edilen güvercin yarışının tutkunu olan halife Mehdi'nin bu tutkusunu bilen kâtiplerinden biri, güvercin yarışının caiz olduğuna dair bir hadis imal etmiştir.¹²² Bu durumdan hareketle Goldziher, sarayda her türlü hadisi uydurmaya hazır bir zümrenin var olduğu genellemesine gitmiştir.¹²³ Goldziher, hem Emevîler hem de Abbâsîler döneminde hadis uydurma faaliyetlerinin yanında aleyhteki hadislerin sansürlendiğini de savunmuştur. Yine ona göre bu dönemlerde farklı gruplar, bazı hadisleri sıfırdan imal etmek yerine daha kolay olduğunu düşünerek tedavüldeki hadislere ekleme ve çıkarmalar da yapmışlardır.¹²⁴

Kabilecilikle İlişkili Uydurulan Rivayetler

Arap kabileciliği ile İslam akidesi arasında bir zıtlık bulunduğu konusundaki kanaatlerine daha önce yer verdiğimiz Goldziher,¹²⁵ İslamî devirde eski kabilecilik anlayışının canlı kaldığını düşünmektedir. Ona göre İslam'ın tebliğ edildiği dönemde

120 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 104.

Abbâsîler'in sağladığı bu ortam sayesinde Irak'ta Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), sünnete resmî bir otorite kazandırmıştır. Merv ve Horasan'da sünneti ilk defa yayan kişi, Nadr b. Şümeyl'dir (ö. 204/820). Dârimî (ö. 255/869) de kendi memleketinde sünneti ortaya çıkarmış ve topluma yaymıştır.

121 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 100.

122 “Yarıklar, yalnız pençeli, turnaklı veya kanatlı hayvanlarla yapılır.” Hakikatte bu hadis, sonundaki **او جناح** ibaresi olmaksızın *Sünen-i Erbaa*'da ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almıştır. Ancak Gıyâs b. İbrahim isminde biri, hadisin sonuna **او جناح** (veya kanatlı) ibaresini ilave etmek suretiyle güvercin gibi kanatlı hayvanların müsabakalar için beslenebileceğine Hz. Peygamber'in ağzından müsaade vermiş, aynı zamanda halifenin endişesini gidermiştir. Goldziher, bu hadise üzerine söz konusu görüşünü ileri sürmüştü ve Gıyâs b. İbrahim'i sarayda bir mevki elde etmeye çalışan bir âlim şeklinde tanıtmıştır. Aslında Gıyâs, hadis münekkidleri arasında yalancılığı ile bilinen biridir ve rivayetlerine hiçbir surette güvenilmez. Talat Koçyiğit, “I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 54-55.

123 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 102. Ayrıca Abbâsî halifelerinin dışarıdan dindar kisvesine bürünmelerine rağmen saraylarında içki ve eğlenceye düşkün olduklarını iddia etmiştir. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 86.

Goldziher'in genellemeci yaklaşımının ele alındığı ve bu tutumun nasıl sonuçlandığını görmek için bk. Canikli, “Ignaz Goldziher'in ‘İslam Kültürü ve Araştırmaları I-II’ Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış”, 342-346, 362.

124 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları* 2, 170-172.

125 Bk. çalışmamızda “Arap İslam Toplumunu Doğru Tanımak: Bedeviler ve İslam Akidesi” başlığı.

dahi birbirine düşman kabileler vardı ve bu durumu ortaya koyan şairlerin birbirlerini tahkir ettiği şiirler, eski kaynaklarda oldukça fazla sayıda bulunmaktadır. Buna karşılık dinî otoriteler, kabileleri övmeyi ya da tahkir etmeyi yasaklayan rivayetler ortaya atsalar da İslam'dan sonra dahi Arap kabileleri arasında çekişme ve rekabet devam etmiştir.¹²⁶ Goldziher, söz konusu kabilelerin kendilerini üst bir otoriteye dayandırmak için kendileri lehine, karşı tarafın aleyhine hadis uydurmaktan çekinmediklerini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Taraf tutan nebevî hadisler, İslam'daki diğer bütün fırka çıkarlarında olduğu gibi irkî rekabet için de hizmete sokulmuştur. Her iki fırkanın âlimleri kendi emellerini Muhammed'in sözlerinin kudsî otoritesine bürümek için kalemlerini harekete geçirdiler.”¹²⁷

Belli bir ırkı destekleyen hadislerin çoğunluğunun Güneyli Arapları ön plana çıkardığını iddia eden Goldziher, irkî manada taraf tutan bu hadislerin büyük bir kısmının Güneyli Arap yandaşları tarafından uydurulduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı şekilde Ensar'ın medhine tahsis edilen rivayetleri de bu cümleden kabul eden Goldziher, Kureyş kabilesinin faziletine vurgu yapan hadisler¹²⁸ dışında Kuzey Arapları'nın tarafını tutan hadislerin sayısının ise az olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte hem Güney hem Kuzey Arapları'na ait hadislerin birbirine benzer nitelikte olduğunu düşünen Goldziher, aynı hadisin bir tarafta Kureyşliler'i methederken diğer taraftan Ensar'ı methetmek için kullanıldığını öne sürmektedir.¹²⁹ İslam'ın farklı beldelere yayılması sonucunda Arap olmayanların Müslüman olmasıyla Müslümanlar'ın eşitliği prensibine dair sayısız hadis uydurulduğunu iddia eden Goldziher'e göre İslamî devirde de Arap kabilecilik anlayışı varlığını sürdürmüştür. Bu konuya örnek olarak Ensar ile Kureyş arasındaki rekabeti gösteren Goldziher,

126 Bunun bariz örneklerinden biri, Kuzey ve Güney Arapları arasında yaşananlardır. Goldziher, Kuzey ve Güney Arapları arasındaki bu çekişmenin kaynağını, Kureyşliler ile Ensar arasındaki rekabet olarak gösterir. Yani Kuzey ve Güney Arapları arasındaki rekabet, İslam'dan önceki döneme ait değildir. Bu rekabetin İslam'dan önce vaki olduğu düşüncesine yönelten neden, şiirlerdir. Ancak bu şiirlerin sıhhat değeri tartışmalıdır. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 152.

127 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 139.

128 Kureyş'in siyasi hakimiyetini vurgulayan kasıtlı rivayetleri hadis edebiyatı açısından ele alan bir çalışma için bk. Mehmed Said Hatiboğlu, *İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara, 2005) 89-116.

129 Goldziher buna örnek olarak, İncil'den iktibas edildiğine şüphe bulunmayan bir hadis verilebilir demekte ve buna göre yemekler nasıl tuzla lezzetli oluyorsa, insanlar arasında da sadece Ensar tuz gibi faydalı olur şeklinde bir rivayet zikretmektedir. Bu rivayetin benzeri Kureyşliler'in methiyesinde de bulunmaktadır iddiasını öne sürmektedir. Goldziher'in böyle bir iddiada bulunduktan sonra hem İncil'deki pasajdan örnek vermesi hem de hadisin metnini vermesi beklenirdi. Ancak hadis manen verilse de hangi İncil'in hangi pasajı olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Bk. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 141.

Söz konusu pasaj, Matta İncili'nde şu ifadelerle yer almaktadır: “Yeryüzünün tuzu sizsiniz. Ama tuz tadını yitirirse, bir daha ona nasıl tuz tadı verilebilir? Artık dışarı atılıp ayakaltında çöğnenmekten başka işe yaramaz”. Matta, 5: 13.

Ensar ile Kureyş kabilesi arasında bir rekabet bulunduğunu ve bu rekabetin de İslam'dan sonra ortaya çıktığını iddia etmektedir.

Goldziher, Cahiliye Arap geleneğinde var olan kabile rekabetlerini İslam'ın engelleyemediğini iddia etmiştir. Hatta ona göre İslam, bu rekabete yeni malzemeler kazandırmıştır ki bu defa kabileler İslam davasında yaptıkları hizmetler ve İslam'ı yaymak için gösterdikleri gayretler açısından yarışır hale gelmişlerdi. İddiasında daha da ileriye giden Goldziher, bu minvalde Ensar'ın, Kureyşliler'e hatta Muhacirler'e karşı üstün olduklarını göstermek için hadislerin yanında Kur'an ayetleri de uydurduklarını söylemiştir.¹³⁰ Bu bağlamda uydurma eğiliminin tefsirlere daha çok yansıdığını düşünen Goldziher, ilgili ayette “الْمُظْهَرِينَ” kelimesinin Ensar olarak tefsir edilmesini örnek vermektedir. Ona göre bu uydurma faaliyetlerine nesep âlimleri de katılmış ve Ensar'ın menşeyini bütün Güney Arabistan'a teşmil etme gayreti içerisinde olmuşlar, böylece Ensar'ın soy kütüğünü Güney Arapları'nın soy kütüğü gibi telakki ederek onlara üstünlük sağlamak istemişlerdir.

Bütün bu -zorlama- iddialarının sonunda Goldziher, Kuzey ve Güney Arapları arasında görülen rekabetin başlangıç tarihi olarak hicrî birinci asrın ikinci yarısına işaret etmektedir¹³¹ ki bu durumda yukarıda belirtildiği gibi bu rekabet, onun iddiasına göre İslam'dan sonra ortaya çıkmıştır. Ayrıca Goldziher'e göre bu iki kabilenin rekabetinden dindar çevreler rahatsızdı; zira bu rekabet, İslam akidesinin ortaya koyduğu eşitlik prensibini hükümsüz kılmaktaydı. Bu nedenle ona göre dinî otoriteler, nesep âlimlerinin de körüklediği bu ırkçılık ateşini söndürmek için Peygamber otoritesine başvurmuşlardır. Böylece Hz. Peygamber adına uydurulan sözlerde hem Kuzey hem de Güney Arapları'nın soyu Hz. İsmail'e dayandırılmış ve böylece iki düşman grup bir atada birleştirilmiştir.

Sonuç

Oryantalistlerin görüşlerine hadis ilmi özelinde bakıldığında oryantalizmin bir paradigma olarak kabul edilmesini sağlayacak “süreklilik” faktörü, dikkat çekmektedir. Paradigmanın mensubu olan her bir araştırmacının kendisinden önce yapılanların devamı mahiyetinde ve yine aynı şekilde kendisinden sonra gelenlerin de çalışmalarında kullanıp ileriye taşıyabilecekleri teoriler geliştirmesi, oryantalizmin bu süreklilik özelliğini göstermektedir. Zira oryantalist araştırmacıların kendilerinden

130 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 155. Goldziher'in uydurulduğunu iddia ettiği ayet, Tevbe Suresi'nin 108. ayetidir. İlgili ayetin meali şöyle: “Orada asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever.”

131 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları 1*, 157.

önceki çalışmaların bilgisine vâkıf halde onları kullanmaları ve bunlara yeni görüş ve tezler ilave etmeleri, söz konusu paradigmanın sürekliliğini sağlamaktadır. Oryantalist tasavvurun altı çizilen bu özelliklerini Batı'da hadis çalışmalarının kurucusu kabul edilen Ignaz Goldziher'de ve onun görüşlerinin halefleri üzerindeki etkisinde görmek mümkündür.

Goldziher'in hadislere yönelik yaklaşımının ve hadisleri değerlendirme yönteminin onun İslam dini ve ilk İslam toplumu, fırkalar hakkındaki kanaatlerinden bağımsız değerlendirilemeyeceği çalışmamızda ortaya koyulmuştur. İslam dininde ve bu dinin ana metinlerinde yabancı kültürlerin tesirini ısrarla arayan ve bu arayışını bir ön kabul haline getiren Goldziher, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık menşeli olmakla birlikte çevre kültürden hayli etkilenen bir yapı arz ettiğini düşünmektedir. İslam'ın geldiği topluma yönelik analizleri arasında İslam'dan önce Araplar'ın üstün bir ırk olduğu düşüncesinin bulunmadığını söyleyen Goldziher, bu görüşünü eski tarihî vesikalarda Araplar'ın diğer milletlere üstün kılındığını anlatan şiirlerin yer almamasıyla desteklemektedir.

Hz. Muhammed'in kendi görüşlerini topluma benimsetmek için eski Arap geleneklerine karşı çıkmak zorunda kaldığını ve bunun neticesinde Araplar'ın şeref addettiği ne varsa hepsine karşı çıktığını öne süren Goldziher, aslında İslam'ın öngördüğü toplum düzeni ile eski Arap geleneğinin toplum yapısının birbirine zıt olduğunu savunmaktadır. Ona göre İslam akidesi, Arapların kabilecilik anlayışına karşı çıkmış ve bu anlayışa götüren tehâlûf, şiar, mufâhere gibi her geleneği yasaklamıştır.

Hz. Muhammed'in kabileciliğe bir değersizlik atfetmek suretiyle ancak Mekkelilerle savaşılabildiğini iddia eden Goldziher, İslam'ın kardeşlik vurgusunun da Müslümanlar arasında birleştirici bir etki yarattığını vurgulamaktadır. Ona göre Hz. Muhammed'in Müslümanlar'ın ırk, dil, renk farklılığı gözetmeksizin kardeş olduklarını öne sürme sebeplerinden biri, İslam'ı dünyaya yayma arzusudur. Böylece İslam, farklı beldelere hızla yayılabilmiştir. Ancak ne var ki safkan Araplar'ın kendilerini mevâlîden üstün görmesini, İslam'dan sonra ortaya çıkan bir olgu olarak nitelendiren Goldziher, Müslüman Araplar ile gayri Arap Müslümanlar'ın eşitliğini ifade eden hadisleri, günlük hayatta bu eşitlik ilkesinin uygulanmadığına dair bir delil olarak kabul etmektedir. Yine ona göre Arap ırkçılığına karşı bütün Müslümanlar'ın eşit ve kardeş olduğunu ifade eden hadisler, dinî otoriteler ile mevâlî tarafından uydurulmuş ve Hz. Muhammed'e dayandırılmıştır. Mevâlînin Müslüman olmak suretiyle Araplaşmasını, İslam'ın önemli reformlarından birisi kabul eden Goldziher, siyasî, edebî, dinî alanlarda öne çıkmış Arap olmayan Müslümanların kendilerini Arap nisbesiyle tanıttıkları için yabancı olduklarının neredeyse unutulduğunu da öne sürmüştür.

Batı’da hadisle ilgili yerleşik görüşün yıkılmasını sağlayan Goldziher, hadis ve sünnet kavramlarını birbirinden farklı değerlendirmektedir. Ona göre hadis, sözlü bir rivayet iken sünnet; sözlü rivayet dikkate alınmaksızın eski İslam toplumundaki dinî ya da hukukî alanlarda yaşanan gelenektir. Ayrıca hadisler, İslâm’ın ilk iki yüzyıldaki dinî, tarihî ve sosyal gelişmelerinin bir neticesi iken sünnet, cahiliye dönemi Arapları’nın geleneklerinin daha sonra rivayet haline getirilip hadis olarak nakledilmesidir. Sünnetin vahiy kaynaklı olduğu fikrinin tadrîcî bir şekilde yerleştiğini iddia eden Goldziher’e göre Nebevî sünnetin hukukî yönü de zaman içerisinde önem kazanmıştır.

Hadis metinlerini ortaya çıktıkları koşulların ve dönemin ürünü şeklinde değerlendiren Goldziher, esasında Batı’daki hadis çalışmaları için önemli kabul edilen tarihlendirme faaliyetinin başlangıcını sağlamıştır. Onu seleflerinden ayıran en önemli husus, Batı düşünce geleneğinde tevarüs eden tarih tenkit metodunu hadislere uygulamasıdır. Oryantalist çalışmalarda hadise yönelik şüpheli yaklaşımın hâkim ve yerleşik tavır haline gelmesini sağlayan Goldziher, hadislerin henüz Hz. Peygamber hayatta iken yazıya geçirildiğine karşı çıkmamış; ancak hadislerin sistematik tedvininin ilk dönemlerde başlamadığını savunmuştur. Tedvinin başlangıcı konusunda ise herhangi bir tarih vемemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça/References

- Abdurraûf, Muhammed Avni. *Yevmiyyâtü Ignaz Goldziher*. nşr. Alexander Scheiber. Leiden: 1977. trc. ve thk. Muhammed Avni Abdurraûf ve Abdülhamid Merzûk. Kahire: el-Merkezü’l-Kavmî li’t-terceme, 2016.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd. 45 Cilt. Dimeşk: 1421/2001.
- Akgün, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Akın, Nimetullah. “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler’in Yaklaşımları”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 47-70.
- A’zamî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. çev. Hulûsi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Bedir, Murteza. “Oryantalizm ve İslâm Hukuku”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 4 (2004), [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], 11-42.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u s-sahih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Canikli, İlyas. "İgnaz Goldziher'in 'İslam Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 339-364.
- Dabashi, Hamid. *Post-Orientalism: Knowledge and Power in Time of Terror*. New Brunswick, 2009.
- Dayhan, Ahmet Tahir. "İstişrâk İle İstişhâd Edilir mi? -Eleştirel bir bakış-". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 7-45.
- Dayhan, Ahmet Tahir. *Memâlik-i Osmâniyye'yi Keşfe Çıkan Oryantalistler*. İstanbul: Rihle Kitap, 2011.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevzua ve eseruha's-seyyi' fi'l-ümme*. 14 Cilt, Riyad: Dâru'l-Maârif, 1412/1992.
- Goldziher, Ignaz. *Hadis Kültürü Araştırmaları*. ed. Hüseyin Akgün. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları 1*. çev. Cihad Tunç. sunuş: Mehmed Said Hatiboğlu. Ankara, 2019.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları 2*. çev. Mehmed Said Hatiboğlu, Cihad Tunç. Ankara, 2019.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Gürkan, Salime Leyla. "Geiger, Abraham". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/geiger-abraham> (14.04.2021)
- Hallaq, Wael B. *Restating Orientalism: A Critique of Modern Knowledge*. New Yor: Columbia University Press, 2018.
- Hallaq, Wael B. "Quest for Origins of Doctrine? Islamic Legal Studies as Colonialist Discourse". *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, 2/1. 2002-2003, 1-31.
- Hatiboğlu, İbrahim. *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm: Goldziher, Jeffery, Guillaume, Hourani, Coulson, Watt, Hick, Monteil, Hoebink*. ed. Ahmet Yücel. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında İgnaz Goldziher ve İslam Dünyası ile Fikri Etkileşimi". *Marife (Oryantalizm Özel Sayısı)* 2/3 (2002), 107-121.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. "Goldziher". *DİA*. 14/103-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Kitabiyat, 2005.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım 'Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh. *Târîhu medîneti Dımaşk*. 80 Cilt. thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd el-'Amrevî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995-1421/2000.
- Kızıl, Fatma. "Avrupamerkezciliğin Bir Yansıması Olarak Oryantalist Söylem: Kültürel Ödünç Alma Kavramı". *İnsan & Toplum* 3/6 (Aralık 2013), 323-332.
- Kızıl, Fatma. "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009), 45-62.
- Kızıl, Fatma. *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Kızılkaya, Necmettin. "Oryantalist Literatürde Ebû Hanîfe (v. 150/767) Algısı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 373-397.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.

- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. “Hegel’in Tarih Felsefesinin Goldziher’in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi”. *İnsan ve Toplum Dergisi* 11/3 (2021), 215-248.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. “Siyer Kitaplarında Mirâc Mucizesinin Ele Alınması”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 2/1 (2016), 33-51.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınlarının Hadis Müktesebatını Târîh-i İslâmiyyet’e Yönelik Kaleme Alınan Reddiyeler Üzerinden Okumak”. *Osmanlı’da İlm-i Hadis* içinde, 367-383.
- Kister, Meir Jacob. “Sadece Üç Mescid İçin Yolculuğa Çıkınız” Erken Tarihli Bir Rivayet Üzerine Çalışma = You Shall Only Set Out for Three Mosques a Study of an Early Tradition. çev. Hafize Yazıcı, *HADITH* 2 (2019), 186-204.
- Koçyiğit, Talat “I. Goldziher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 43-55.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Müttakî el-Hindî, ‘Alâüddîn ‘Ali el-Müttakî Hüsâmüddîn el-Hindî. *Kenzü'l-‘ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef’âl*. 18 Cilt, thk. Bekrî Hayyânî-Saffet Sakka. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford: The Clarendon Press, 1975.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî. *el-Câmi‘u s-sağîr fi ehâdisi'l-beşîr ve'n-nezîr*. 2. Basım. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Yazıcı, Hafize. “Üç Mescid Dışında Dini Amaçlı Yolculuk Yoktur” Hadisi ve Çağdaş Hadis Tartışmalarındaki Yeri”. *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* 3 (12-15 Mayıs 2016), 9-18.
- Yiğit, İsmail. “Mevâlî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevali> (15.07.2021).
- Yücel, Ahmet. *Oryantalistler ve Hadis*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2013.